624/58.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
58. szám KIADVÁNYAI 58. szám

105216

AZ 1211. ÉVI TIHANYI ÖSSZEÍRÁS HELYESÍRÁSA ÉS HANGTANI SAJÁTSÁGAI

ÍRTA
GÁCSER IMRE
O. S. B.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

ÁRA: P.—80

58

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
58. szám KIADVÁNYAI 58. szám

1052165

AZ 1211. ÉVI TIHANYI ÖSSZEÍRÁS HELYESÍRÁSA ÉS HANGTANI SAJÁTSÁGAI

ÍRTA
GÁCSER IMRE
O. S. B.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG · 1904 ·
NYELVÉBEN EL A NEMZET

SZFHABELKI KÖNYVTÁR

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

S

016.561 2

Rendfőnöki engedéllyel.

Bevezetés.

II. Endre király Uros pannonhalmi — volt tihanyi — apát kérésére Thomas kancellárral és Poth nádorispánnal összeíratja a tihanyi apátság birtokait, népeit, és az I. Endre király 1055-i alapítólevelében elavult határleírásokat új formába öltöztetve megerősíti. Az oklevél keltezésének ideje 1211. Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban van Tihan. Fasc. 1., nr. 5. jelzet alatt.

Bőrhártyája 71 cm széles (a sorokkal egy irányban) és 88 cm hosszú, néhány helyen vízfoltos, a behajtásokon itt-ott kitöredezett, az írás megkopott. A pecsétet a hártya egy részével — nem tudni, mi okból — levágták. Az *i* és *y* betűk többnyire ékezettek, de valószínűleg későbbi kéztől, mert a tinta halványabb.

A fogalmazvány is megvan a pannonhalmi levéltár ugyanazon signaturája alatt. Ennek a hártyának már a hátlapja is félig be van írva. A hitelesített, megpecsételt oklevél befejező szavait a dátummal stb. ez a példány elhagyta. A szöveg hiányosabb, a formai részben rövidebb, csak a birtokok, határaik és népeik fölsorolásában törekszik teljességre és pótlásokat told a sorok fölé. Ezek a pótlások, melyek csaknem kivétel nélkül a hitelesített példány írójától származnak, a hitelesített példányban már a sorokban foglalnak helyet. Mindez ennek az iratnak fogalmazvány voltát bizonyítja. Itt-ott találunk későbbi kéztől eredő törlést és átírást is. Ezek azonban az oklevél nyelvi anyagát egyáltalán nem érintik, mert ilyen esetekben kivétel nélkül a hitelesített példány szövegét másolták le. Az *i* és *y* betűket általában nem ékezi, csak a vége felé. Hitelesítésnek semmi nyoma sincs. (Vö. Erdélyi: PRT. X, 517, NyK. XXXIV, 388 kk.)

Az oklevél eredetijének és a fogalmazványnak viszonyát a készülő kiadás bevezetésében óhajtjuk tüzetesebb vizsgálat alá vetni. Nyelvi szempontból, egy-két csekély kivételt nem tekintve, amelyek rendesen a fogalmazvány korábbi voltára utalnak, általában azonos képet mutatnak. A fogalmazvány helyesírása azonban gondosabbnak és következetesebbnek látszik, mint a hitelesített példányé. A két példány nem ugyanazon kéz írása, mint ahogy Szentpétery (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 262. sz.) állítja. A fogalmazványt *Turkh (Török)* helység népeinek összeírá-

AKADÉM

sáig (PRT. X, 515) ugyanaz, de a hitelesített példány írójától eltérő kéz írta. *Turkh* népeinek összeírása azonban élesen elválik az előző részekétől. Az utána következő rész nagyon hasonlít az első kéz írásához, úgyhogy bajos eldönteni, vajjon az első kéztől származik-e vagy egy harmadiktól. Mindenesetre figyelemreméltó és a fogalmazvány keletkezési körülményeire felvilágosítást adhat az a jelenség, hogy a fogalmazvány ezekben a részekben a hitelesített példánnyal hangtani és helyesírási tekintetben is nagy hasonlóságot árul el. Hogy vajjon diktálás után írták-e le a fogalmazványról a hitelesített példányt, nehéz eldönteni, de valószínű (vö. ÓMOlv. 73).

Az oklevél nagy értékéhez szó nem férhet. Kétezernyi személy- és helynevet tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna-bodrogi és torontáli mellékéről. A nevek nagy része törzsökös magyar név. Jórészt megmagyarosodott formában jelentkeznek az idegen eredetűek is. A fogalmazvány megléte különösen helyesírási és hangtani tekintetben rendkívüli mértékben növeli értékét, mert sok hangjelölésbeli és hangalakbeli változatot őrzött meg. Bámulatosan gazdag anyagával oklevelünk a névkutatásnak egyik legfontosabb forrása, és településtörténeti szempontból is sok felvilágosítást nyújt.

Az oklevél nyelvészeti kiaknázását megnehezíti az a körülmény, hogy nincs olyan kiadása, amely a nyelvtudomány igényeit tekintetbe venné. Kiadásai közül Fejér, CD. VII/5, 177—202 hibás. Wenzel, ÁUO. I, 106—26 az oklevél 1399. évi nádori átirata alapján készült. Legújabb kiadása: PRT. X, 502—17. Ez az oklevél legjobb kiadása. Sajnos, a történettudomány és nem a nyelvészet igényeit tartja szem előtt. Segít a történésznek, árt a nyelvésznek. A fogalmazványnak csak a fontosabb eltéréseit közli. ÓMOlv. 73—8 egy részletet közöl az összeírásból, Tihany és Kolon népeinek fölsorolását. Kivonatosan Teutsch—Firnhaber, Urkb. I. XIX. Irodalma: Szentpétery, Kritikai jegyzék I. 262. sz. — Erdélyi László „A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása" című tanulmányában (NyK. XXXIV, 388—416) felhívta a nyelvészek figyelmét oklevelünkre, annak nagy fontosságára, elsősorban hangtani és helyesírási értékére. Betűrendes csoportosításban és helyesírásbeli összehasonlítással közli a hitelesített példány és fogalmazvány hely- és személyneveit. Közli valószínű olvasásukat is. Ezek használata azonban nagy óvatosságot és körültekintést követel. PRT. X, 216—434 birtoktörténetileg dolgozza föl az oklevelet. Oklevéltani szempontból értékes Erdélyi László „A tihanyi apátság kritikus oklevelei" című értekezésének oklevelünket érintő része (AkadTörtÉrt. XXI, 185 kk.).

Dolgozatunkban a PRT. X. kiadását használtuk, természetesen az oklevél állandó szemmeltartásával. A fogalmazvány

eltéréseit ott is jelezzük, ahol ERDÉLYI nem jelzi. A nevek utáni szám a kiadás lapszámát jelenti. A hitelesített példányt „h."-val, a fogalmazványt „fg."-vel rövidítettük. A név után írt „szn." a. m. személynév, „hn." a. m. helynév. SZINNYEInek „A HB. hang- és alaktana" című értekezését (MNyTK. 23. sz. 1926.) SZINNYEI, HB.-vel jelezzük. Egyébként a Magyar Nyelvben használt rövidítéseket alkalmaztuk.

AZ OKLEVÉL HELYESÍRÁSA.

Oklevelünk helyesírásának vizsgálatánál nem választjuk szét a h.-t és a fg.-t. Ez nem is lenne célszerű, hisz ugyanazon anyagról van szó. Az eltérések szembeállítása csak segít az egyes problémák megoldásánál. Célunk első sorban az, hogy összefoglaló képet adjunk a két példány helyesírásáról. — Módszertanilag KNIEZSA ISTVÁN „A magyar helyesírás a tatárjárásig" című kiváló értekezésére (MNyTK. 25. sz. 1928., illetőleg MNy. XXIV, 188, 257, 318, XXV, 27) támaszkodtunk.

I. Magánhangzók.

1. *á* hang. — Jele *a*. — Az *ā* hangé általában *a*, néha azonban *aa* is: *Vasaard* ⌣ fg. *Vasard* szn. 513 | *Vaasard* szn. 512 | *Vaasar* szn. 515 | *Zaazlou* szn. 507. Az *Jsaac* név *aa*-ja a Vulgata ilyen írásmódjára is visszavezethető (vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 162). Egy esetben az *aa* külön ejtendő: *Zaar*hegy ⌣ fg. *Zahar*egi hn. 514 (vö. 1001/1109: Σαγάρβρυεν). — A szó elején néha az *a* előtt *h* áll: fg. *Hayanduc* ⌣ h. *Ayanduc* szn. 513. A fg.-ban van *Aihanduc* szn. 506 is. Itt valószínűleg elírással van dolgunk. Ugyancsak ennek tekintendő az *Aarach* ⌣ fg. *Araci* hn. 506 (*Arács* község Zala megyében) *aa*-ja.

2. *o* hang. — Jele *o*. Szó kezdetén néha *h* van az *o* előtt: *Horozcueh* hn. 516 a. m. *Oroszköve* | *Horrod* szn. 511. — Az *ō* hang jele szintén *o*. Aránylag gyakran fordul elő: fg. *Santo* ⌣ h. *Samthou* hn. 516 | *Hoyoholmu* ⌣ fg. *Hoyouholmu* hn. 509 | *Hindofa* hn. 510 stb. (vö. Hangtan: *ō* hangok).

3. *u* hang. — Jele *u*, *v*, *w*. Oklevelünkben szó elején általában *v* szerepel: 2 *u*, 24 *v* és 9 *w*. A tővégi magánhangzók egy kivételével: *Nemuogv* szn. 505 *u*-val vannak írva. A *w* mint szóeleji rövid *u* jele szerepel többek között a következő nevekben: *Wnoca* szn. 504 | *Wrus* szn. 508 | fg. *Wgod* ⌣ h. *Vgod* szn. 504 | *Wtod* ⌣ fg. *Vtod* szn. 514 | *Wta* szn. 508. Szókezdő *hu:* *Hugoron* hn. 509 | fg. *Hunoca* ⌣ *Vnoca* szn. 511. — Az *ū* hang jele *u* és *v*, egyszer *y*: *Hoduth* ⌣ fg. *Hodut* hn. 514 | *Hodvth* uo. | fg. *Chuswet* ⌣ h. *Cysveth* (és nem *Chwsvet*, mint OklSz. és GOMBOCZ, MTNyt. III. Alaktan 134 közli) a. m. *húsvét*.

4. *e* hangok: *e*, *e̯*, *ɛ*, *ɛ̯*. Közös jelük *e*. Szó kezdetén többször *he:* Cucen *Hereh* | Ludos *Here* ⌣ fg. Ludos *Hereh* | Feket*hereh* (vagy Feketh-*ereh?*) hn.-ek 509 | *Helia* ⌣ fg. *Elia* szn. 508. Kétes adat *Hegeh* szn. 508. E nevet tekinthetjük a *hegy* szó származékának. Ebben az esetben a *h* etimológikus, tehát ejtendő. De származtathatjuk a 'sanctus' jelentésű régi magyar *ëgy, igy* szóból is, és akkor *e* hangértékű szókezdő *he*-vel állunk szemben. — Feltűnő oklevelünkben az *-eh* hangkapcsolat tömeges előfordulása. A *h* semmiképp sem tekinthető minden esetben etimológikusnak, de hogy egyes esetekben mi a szerepe, bajos eldönteni. Az *-eh* hangértéke szerintünk lehet *eh, eü, é*, talán *e* is, sőt bizonyos okok alapján föltehetjük, hogy egyes esetekben tisztán jelölési sajátság is lehet minden funkció nélkül (vö. Hangtan: *e* hangok). — Az *ee* ritka és az esetek nagyobb részében két külön hangnak értelmezendő: Appat*feereh* ⌣ fg. Apat*feereh* hn. 508 a. m. apát*fehére* | Var*feereh* hn. 508 | Zoua*feereh* hn. 508. Az *Elee* ⌣ fg. *Elhe* szn. 514 (olv. *elé?*) névben jelölhet hosszúságot (vö. Pais: MNy. XVIII, 30, EtSz. I, 1513 kk.). *Micsee* ⌣ fg. *Micussa* szn. 514 nevünkben *e*-t jelöl; vö. *Micse* szn. 510 (< *Micussa;* illeszkedéssel). Talán a fg. *Kamus* szn. 510 *a*-ja nagyon nyílt *e*-t jelöl. A h.-ban kétszer *Kemus* szn. 507, 510; vö. 1193: *Faeregiaza* (vö. Mikos: MNy. XXXI, 246).

5. *i* és *i̯* hangok. — Jelük *i, y (ý)* és *j*. Az *i* és *y* jel hangértéke ugyanaz. Használatuk vegyes. — Ékezett *i* és *y* magyar szavakban ritka. A latin szavak *i*-je és *y*-ja többnyire ékezett, de későbbi kéztől, mert tintája halványabb (PRT. X, 517). — A tővégi *i*-t, melynek általános jele az Árpád-korban *i* (Kniezsa: MNy. XXIV, 196), többször *y*-nal jelöli a h., melyben egyébként is gyakoribb az *y*, mint a fg.-ban. Elvétve a fg.-ban is előfordul az *y* a tővégi *i* jeleként. Ilyenek: *Mochy* ⌣ fg. *Mochi* szn. 514, 515 | *Michy* ⌣ fg. *Mici* szn. 515 | *Kalazy* szn. 515 | *Hyzy* ⌣ fg. *Hizi* szn. 506 (kétszer) stb. — Itt-ott jelentkezik a *j* jel is *i* hangértékben: *Qujsid* szn. 512 | *Monchacj* szn. 504 a. m. *munkács* | stb.

6. *ü* hang. — Az *ü* hang jelölése teljesen összeesik az *u* hangéval. Tehát *u, v* és *w*. Használatukra vö. az *u*-nál mondottakat. A XIII. században föllépő szóeleji *w* hangértéke *ü* ezekben: *Wlues* szn. 507 | *Wche* szn. 505. — Az *u̯* hang jele *u*. Csak két névben: fg. *Keseru* ⌣ h. *Kesereu* szn. 503, fg. *Queseru* ⌣ h. *Quesereu* szn. 512 és *Beseneytu* ⌣ fg. *Beseneuitu* hn. 511 (l. Hangtan: *u̯* hang).

7. *ö* hang. — Jele *o*. Egyetlen biztos adat oklevelünkben: *Nomuolou* ⌣ fg. *Numuolou* szn. 511 (vö.: Szinnyei: NyK. XLIII, 122; Melich: MNy. XIII, 2; Gombocz, ÖM. II, 72). Kétes: *Hueseos* ⌣ fg. *Hvseos* hn. 509 a. m. *Hüsös?* (vö. Erdélyi: NyK. XXIV, 424—5).

II. Kettőshangzók.

1. *a̯u̯*. — Jele *au*. Egy esetben *av: Summorav* ⌣ fg. *Summorau* szn. 503.

2. *o̯u̯*. — Ezt a kettőshangzót oklevelünkben általában *ou*-val jelölték. Az *ov* betűpár csak két szóban jelentkezik; egyszer szó belsejében: *Povca* szn. 511, másszor szó végén: fg. *Chepov* ⌣ h. *Cepou* szn. 506. Egyszer *ouu*-t találunk: *Pouus* szn. 511.

3. *u̯u̯*. — Oklevelünkben csak egy kétes adatunk van az *u̯u̯* kettőshangzóra: *Niuizou* ⌣ fg. *Nuhzou* szn. 514 a. m. *nyúzó*. A h.-beli alak talán helytelen interpunctio eredménye *Nuuzou* helyett (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 258). Jele ez esetben *uu*.

4. Az *i̯*-s kettőshangzók *i̯* félhangzójának a jele *i* vagy *y*. Az *y* a gyakoribb. Az eső diftongusok *i*-je mindig *y*-nal van írva. Szó elején és emelkedő kettőshangzóknál többször *i* található: *ioubagiones* (minden esetben így); néha hangzóközi helyzetben is: *Aianduc* szn. 503 (kétszer), de *Ayanduc* szn. 513. Szó elején egy ízben az *i̯* előtt *h* van: *Joanchi* ⌣ fg. *Hioanci* szn. 513.

5. *e̯ü̯*. — Jele mindig *eu*. Egyszer *euu* is előfordul: *Cheuuz* ⌣ fg. *Cheuz* hn. 516. Itt azonban az első *u* jelölhet *v*-t is, amely a besenyő-kún **čävuš*-ból őrződhetett meg (vö. Kniezsa: MNy. XXX, 104—5).

6. *ü̯ü̯*. — Jele oklevelünkben a legtöbb esetben *uu: Huus* ⌣ fg. *Huuus* szn. 512 a. m. *hős* | *Tuus* szn. 505 olv. *Tüüs* a. m. *tős*. Néha *vu, wu: Vus, Wus* szn. 512 a. m. *ős?* (vö. Pais: MNy. XXIV, 92, Horger: MNy. XXIV, 207).

III. Mássalhangzók.

1. *t* hang. — Jele *t* és *th*. Körülbelül egyenlő arányban fordulnak elő. A fogalmazvány *t* jelét a hitelesített példányban *th*-ra javították: fg. *Terteuh* ⌣ h. *Therteuh* szn. 514 | fg. *Tetehmeh* ⌣ h. *Thetemeh* szn. 512 | fg. *Togodou* ⌣ h. *Thogodou* szn. 514 | fg. *Tocorou* ⌣ h. *Thocorou* szn. 504 | fg. *Zamtou* ⌣ h. *Zamthou* hn. 514 | fg. *Hodut* ⌣ h. *Hoduth* hn. 516 stb. Mivel nemcsak a *t*-nél találkozunk ezzel a jelenséggel, hanem a *k* és *tš* hangoknál is, kérdés, nem tekinthető-e a *h* itt az aspiratio jelének (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 260). — Hangzóközi helyzetben kettőzést találunk a *Pettu* szn.-ben 513; vö. ugyanezen oklevélben a *Pet, Peti* stb. neveket.

2. *d* hang. — Jele *d*. Néha talán *t* is: *Cuest* hn. 504, 508 (kétszer) | *Forcost* szn. 504, 511 | fg. *Gunuzt* ⌣ h. *Gunuzd* szn. 514 | *Cusit* szn. 504, 505, 506, 507, 517, 506 ⌣ fg. *Cusid* stb. (vö. Kniezsa: MNy. XXIX, 157; l. Hangtan: Mássalhangzóhasonulás).

3. *d'* hang. — Jele *g*, *gi*, *gy*. A XIII. század elején fellépő *gi*, *gy* jelölésmód oklevelünkben meglehetősen nagy számban jelentkezik. A palatalisok előtt mindig *g* áll: *Hegeh* szn. 508, *Nemegeh* szn. 505; a velarisok előtt és szóvégen nagyrészt *gi*, *gy*. — A szóvégi *gi*, *gy* *i*-jét, illetőleg *y*-ját szóvégi, tővégi magánhangzónak is tekinthetnők: *Furezuelgi* hn. 514 a. m. *fürészvölgy* | *Zaarhegy* ⌣ fg. *Zaharegi* hn. 514 | *Fuzegy* hn. 512 | *Maogy* szn. 505 | *Mauogi* ⌣ fg. *Mauogy* szn. 507 | *Numuogi* szn. 505. De majdnem bizonyos, hogy ezekben a nevekben az *i*, illetőleg *y* nem tővégi magánhangzó. A tővégi magánhangzók ugyanis a magyar nyelvtörténet e szakaszában már eltűnőben vannak. Oklevelünkben is csak kevés névben találkozunk velük (vö. *Vocu*, *Voci*, *Certu*, *Gumbu* stb. neveket). Továbbá a szóbanforgó nevekben nem szerepel a tővégi magánhangzó legrégibb előfordulásuktól kezdve sem: 1055: *Fizeg* stb., 1055: *hig* stb. (l. OklSz.). A dömösi prépostság adománylevelében is *Mauog*, *Mawog* és *Mawag* alakokat találunk (Szabó Dénes: MNy. XXXII, 131). Azonkívül a *gi*, *gy* jel előfordul olyan helyzetben is, ahol minden kétséget kizáróan *d'* a hangértéke: *Hagya* ⌣ fg. *Hagia* szn. 508 | *Hogut* ⌣ fg. *Hogiud* szn. 512 | *Nogod* ⌣ fg. *Nogiud* szn. 512 | *Hagymas* hn. 510 | *Hagmas*tuh ⌣ fg. *Hagimas*tuh hn. 510. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a szóvégi *gi*, *gy* *i*-je, illetőleg *y*-ja nem tővéghangzó, hanem a *d'* hang jelölésére szolgál (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 261, Fludorovits: MNy. XXVI, 283).

4. *k* hang. — Jelei *k*, *c*, *ku*, *qu*, *q*, *ch*, *hc*(?), *g*. — A *k*, *c*, *ch* és *qu* jelek szó elején körülbelül egyforma arányban szerepelnek.

A *k* és *c* jel használata nincs szigorúan elkülönítve. A *k* nemcsak palatalisok előtt áll, hanem velarisok előtt is: *Karachun* ⌣ fg. *Carachon* szn. 515 | *Kalazy* szn. 515. A *c* velarisok előtt áll és *ü* előtt. — Szóközépen a *k*-t szabályszerűen palatalis, a *c*-t velaris hangok előtt, valamint *u*-val jelölt *ü* előtt találjuk. Kivétel *Cucen* Hereh hn. 509 és *Keyci* szn. 515. Itt *e* és *i* előtt áll *c* *k* hangértékben, ami pedig a legritkább jelenség az Árpád-kori helyesírásban. Éppen ezért Kniezsa (MNy. XXIV, 262) kétesnek tartja a *Cucen Hereh* név *Kökényere* értelmezését. Azonban ennek a névnek előrészét aligha hozhatjuk más szóval kapcsolatba, csak a *kökény* szóval. És ha a *Cucen*-t a *kökény* ó-magyar elődjének tekintjük, akkor a *c* minden kétséget kizáróan *k*-t jelöl. A *Keyci* a. m. *Kék* névben a tővégi *i* előtt áll a *c* *k* hangértékben; vö. 1216: *keyc*kend, 1229: *Keyc*fev stb. (l. OklSz.). — Szóvégen az esetek túlnyomó többségében *c* áll, *k* alig pár szóban: fg. *Turk* ⌣ h. *Thurkh* hn. 515 | fg. *Tek* ⌣ h. *Thec* szn. 513.

A *ch* jel velaris hangok előtt és szóvégen fordul elő Palatalis hang előtt csak egyszer: *Cuchen* szn. 513, melyet a föntebbi megokolás alapján *Kökény*-nek olvashatunk. A fg.

c, *k*-ját a h.-ban az esetek legnagyobb részében *ch*-val írták át: fg. *Monca* ⌣ h. *Moncha* szn. 514 || fg. *Micou* ⌣ h. *Michou* szn. 515 | fg. *Bicaci* ⌣ h. *Bychachi* hn. 512 | fg. *Biccaci* ⌣ h. *Bychachi* hn. 513 | fg. *Moci* ⌣ h. *Mochi* szn. 514 stb. (vö. Helyesírás: *t* hang). — Szóvégi *ch k* hangértékben ritka, s legtöbbször a fg.-beli *c* átírása: *Morodech* ⌣ fg. *Morodic* szn. 515 | *Turch* ⌣ fg. *Turc* hn. 516 (kétszer) stb. A *hc* jelölés minden valószínűség szerint íráshiba: *Morodehc* ⌣ fg. *Morodic* szn. 508.

A *qu* jel palatalis hangok előtt áll, a legtöbb esetben *k*-val váltakozva, velaris előtt csak egyszer: *Kochou* ⌣ fg. *Quodcou* szn. 514. A *q* jel ritkán fordul elő: fg. *Siqiteu* ⌣ h. *Syqiteu* szn. 508 | fg. *Siqid* ⌣ h. *Syqid* szn. 506 | fg. *Chiqiteu* ⌣ h. *Chikireu* szn. 507; mindezen esetekben palatalisok előtt. — Néha a *k* jele *ku: Sikuis* ⌣ fg. *Sikis* szn. 513 | *Kuineh* ⌣ fg. *Kineh* szn. 513 | *Kuine* szn. 515.

Néha *g* áll *k* helyén: *Zegthelegu* ⌣ fg. *Zegtehlegu* hn. 511 | *Telug* szn. 505 | fg. *Morodig* ⌣ h. *Morodech* szn. 514, bár lehetséges, hogy ezekben az esetekben *k* > *g* zöngésüléssel állunk szemben (vö. NyH.[7] 92, Gombocz, ÖM. II, 94), és ekkor a *g* jel hangértékéül *g*-t kell felvennünk. Általában a *k* és *g* jelek következetes funkcióbeli elkülönítése, amely pedig helyesírásunkra jellemző (vö. Melich: Latinbetűs helyesírásunk eredete: NyK. XLIX, 101), oklevelünkben nem jelentkezik.

5. *g* hang. — Jele *g*. Az *e* és *i* előtt — megkülönböztetésül a *ď* hangtól, melyet oklevélírónk a XIII. század eleji helyesírásnak megfelelően gyakran *gi*, *gy*-vel jelöl — legtöbbször *gu: Egueteu* szn. 509 | *Leguine* szn. 515 | *Guirold* szn. 509 | *Segue* szn. 511 | *Syguer* ⌣ fg. *Suguer* szn. 510 | fg. *Segues* ⌣ h. *Secues* hn. 511 | *Guergen* hn. 511 stb. Ritkán *g: Zegen* szn. (h.-ban és fg.-ban összesen hatszor és minden esetben így) | *Gerete* szn. 504, ha ugyan ezt a nevet olvashatjuk *Geretyenek* (Erdélyi: PRT. X, 130; vö. Bátky: FE. VI, 235: *Geregye* egy vasmegyei nemzetség neve). A ritka *gh* jelre oklevelünkben az egyetlen adat *Sagh* hn. 512. — Megtaláljuk a *c*, sőt *ch* jelet is *g* hangértékben: *Zolcad* szn. 505, vö. *Zolgat* uo. | *Wendech* szn. 512, vö. fg. *Wendeg* ⌣ h. *Vendug* szn. 515.

6. *f* hang. — Jele *f*. Néha *ph* is: *Iseph* ⌣ fg. *Isip* szn. 514. A *ph* gyakoribb a h.-ban, mint a fg.-ban. Találunk egykét adatot a ritka *ph* > *p* megfelelésre is: *Ysip* ⌣ fg. *Isip* szn. 512, fg. *Isip* ⌣ h. *Iseph* szn. 514 < egyh. lat. *Josephus* | *Pilip* hn. 507 < egyh. lat. *Philippus* (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 287).

7. *v* hang. — Jelei *u*, *uu*, *v*, *w*. Szó elején csak a *v* és *w* jelek állnak. Az *u* ilyen helyzetben nem fordul elő. A *v* jel megőrzi többségét a *w*-vel szemben. Körülbelül kétannyiszor szerepel. — A szóbelseji *v* jele általában *u: Keueh* szn. 505 | *Huitol* ⌣ fg. *Hiuotol* szn. 505 | *Wlues* szn. 505. Néha *uu:*

Ban*riuueh* hn. 511 | *Feguueres* szn. 504 | *Keuueche* ⌣ fg. *Keuuehchc* szn. 508 | Veyrmur *thouua* ⌣ fg. Veyrmur *taua* hn. 510. A *v*, illetőleg *w* jel szó belsejében csak a következő nevekben áll: *Feldvarj* ⌣ fg. *Feldwara* hn. 511 | *Cysveth* ⌣ fg. *Chuswet* szn. 515 | *Ivan* szn. 505 | fg. *Quewe* ⌣ h. *Keue* szn. 515 | fg. *Tiwan* ⌣ h. *Tiuan* szn. 515. — Hangzóközi helyzetben néha nincs jelölve a talán nem ejtett *v*: *Maogy* ⌣ fg. *Mauogi* szn. 505. A szóvégi *v* jel szerepét l. az *au*, *ou* kettőshangzóknál.

8. *s* (ɔ: *sz*) hang. — Jelei *z*, *ſ (s)*, *ſc (sc)*, *c* és *x*. — A *z* jel *s* hangértékben igen gyakori oklevelünkben. Körülbelül 90-szer fordul elő, míg az *ſ (s)* jel húszszor, az *ſc (sc)* jel ötször. Nemcsak velaris hangok, mássalhangzók előtt, pl. *Gunuzd* ⌣ fg. *Gunuzt* szn. 514 vagy szóvégen, pl. *Cheuuz* ⌣ fg. *Cheuz* hn. 516 áll, hanem palatalis hangok előtt is: Bob *Zem* szn. 515, *Zemes* szn. 510 stb. — Az *ſ (s)* jel a többi oklevélhez viszonyítva elég gyakori (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 322): *Samtou* ⌣ fg. *Santo* hn. 516 | *Somard* ⌣ fg. *Zamad* hn. 516, *Somardy* hn. uo. kétszer | *Sombot* szn. 504 és *Sentus* szn. 504: többször fordulnak elő és az esetek kétharmad részében *ſ (s)* jelet találunk | *Summorav* ⌣ fg. *Summorau* szn. 504, *Somorou* szn. 505, 513 | *Thorsol* szn. 503 | *Chomoslou* ⌣ fg. *Chomozlau* szn. 514 | *Milost* szn. 504 (*t* előtt csak ebben az egy esetben) | stb. — Figyelemreméltó, hogy az *ſc (sc)* jel, mely a XIII. században *e* és *i* előtt szokásos jele az *s* hangnak (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 321), oklevelünkben alig öt esetben szerepel: fg. *Scentis* ⌣ h. *Sentus* szn. 515 | *Scesun* szn. 503 | *Scimis* szn. 515; szóközépen *u* előtt kétszer: *Boscu*, *Boscut* szn.-ek 507. — A *c* jel *s* hangértékben egyszer fordul elő: *Huceh* szn. 504 (vö. 1193: *huce arc;* oklevelünkben *Huseh* szn. 511). — Az *x* jel *s* hangértékben egy nevünkben áll: *Calix* ⌣ fg. *Caliz* szn. 510; vö. Anonymus 51§.: *Jouxas* a. m. *Jószás* (vö. Pais, MAn. 121). Ez a jel a franciaországi latinságból származtatható, de lehet az *sc* jel franciaföldi változata is (vö. Bárczi: MNy. XXXI, 147).

9. *š* (ɔ: *s*) hang. — Ezt a hangot oklevelünk az általános jelölésmódnak megfelelően *ſ*, *s*-sel jelöli. Bizonyosfokú szabályszerűséget találunk a két jel használatában. Nevezetesen szó elején az *s* jel használatos, szó belsejében sohasem áll *s*. Szóvégen mind a két jel előfordul. Az *ſ* körülbelül kétannyiszor, mint az *s;* körülbelül 112 esetben *ſ*, 66 esetben *s*. Használatuk nem következetes: ugyanazon szóban, ugyanazon helyzetben egyszer *ſ*-t, máskor *s*-t találunk. A fg.-ban a szóvégi *s* aránylag ritkán szerepel. Mindössze körülbelül 14-szer. A kettős *ſſ* gyakori *š* helyén: *Leſſud* szn. 504 | *Waſſard* szn. 506 | *Culeſſed* szn. 515 | *Voſſa* ⌣ fg. *Wosa* szn. 515 stb. Mivel csak hangzóközi helyzetben fordul elő, geminatiónak kell tekintenünk. — Többször szerepel oklevelünkben az *x* jel. Az *š* hanggal kapcsolatban tárgyaljuk, mert hangértéke az esetek nagyobb

részében *kš*: *Boxa* ⌣ fg. *Bocsa* szn. 515 | *Luxa* szn. 504 | *Jaxa* szn. 512 | *Texa* ⌣ fg. *Texe* szn. 505, 511, 513, 514, 516. A *ks* hangértékben csak latin nevekben található, mint *Syxto* 508 | *Alexio* 506, bár lehetséges, hogy ezekben is *kš*-nek hangzott (vö. Szabó Dénes, A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása: MNy. XXXIII, 105).

10. *z* hang. — Jele mindig *z*: *Zaazlou* szn. 504 | *Zob* szn. 509 | *Hozug* szn. 507.

11. *ž* hang. — Jele abban a néhány esetben, amelyben a *ž* kialakulását már föltehetjük, *ſ*, *s*. Ilyen az *Iſaac* szn. 505 (vö. Szinnyei, HB. 6). Talán *ž*-t jelöl a *Hysou* szn. 504, h. *Ysou* ⌣ fg. *Hisou* szn. 510 *s* jele is. E név ugyanis, mint Erdélyi is helyesen értelmezi (PRT. X, 431), a. m. *Izsó*, az egyh. latin *Esau* magyarított alakja (vö.: Melich: MNy. XII, 194; Fludorovits, A magyar nyelv latin jövevényszavai 28). Hogy azonban az *s* valóban *ž*-t jelöl-e már, nem dönthető el teljes bizonyossággal, bár valószínűnek tartható (vö. Kniezsa: MNy. XXIX, 151—6). A *Hysou* változat *h*-ja úgy magyarázandó, mint a *Horrod*, *Hugoron*, *Horozcueh* stb. *h*-ja. — Értelmezhetnők ezt a nevet *Hizou* > *Hizó*-nak is. Jelentéstanilag elfogadható volna ez a magyarázat, hisz *Kövér*, *Hitvánd*, *Sovány* neveink mellett szerepelhetett a *Hizó* név is. Jó későről van is rá adatunk: 1602: *Hizó* Mátyás (OklSz.). Ennek az értelmezésnek azonban ellene mond a névben szereplő *s* jel. *ſ*, *s* jel ugyanis *z* hangértékben csak szórványosan jelentkezik az Árpád-kori helyesírásban. A *z* hangot általában és oklevelünkben mindig *z*-vel jelölték (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 324, MNy. XXXV, 93).

12. *χ* és *h* hangok. — Jelük *ch* és *h*. *χ*-t tehetünk fel ezekben: *Tichon* szn. 505 | *Thichon* hn. 502 | *Tychon* hn. 503 | fg. *Chuswet* ⌣ h. *Cysveth* szn. 515 stb. (l. Hangtan: *χ* hang). Ezekben a *ch* minden valószínűség szerint a még élő, de már visszaszorulóban levő *χ* hangot jelöli. — A *h* jel használatában kevés szabályszerűség mutatkozik. Sokszor olyan helyen is áll, ahol semmi helye sincs; vö. fg. *Wolterh* ⌣ h. *Wolter* szn. 512 | *Fenerh* szn. 506 | *Therteuh* szn. 514 | *Ituuh* hn. 511 stb. Hangzóközi helyzetben többször hiányzik: Appat*feereh* ⌣ fg. Apat*feereh* hn. 508 | Var*feereh* hn. 508 | Zoua*feereh* hn. 508.

13. *γ* hang. — Jele az első latin nyelvű emlékeinktől kezdve általánosan használt *h*. Néha azonban *ch*. Oklevelünkben aránylag gyakori a *γ* hang, különösen, ha a szóvégi *-eh* hangkapcsolat *h*-ját az esetek nagy részében *γ*-nak tartjuk (l. Hangtan: *e* hangok). — *γ*-t jelöl a *h*, illetőleg *ch* ezekben: *Nuhu*, *Nuuhu*, *Nuch* ⌣ fg. *Nuchu* szn. 515 | Bureu*ohul* hn. 509 a. m. borjúól | fg. *Zaha*regi ⌣ h. *Zaar*hegy hn. 514 | *Niuizou* ⌣ fg. *Nuhzou* szn. 514 | *Zulehu* szn. 514 a. m. *szőlő?*

14. *ń* hang. — Jele általában *n*, pl. *Nereh* szn. 510 | *Nulod* szn. 512 stb. Néha *ni*: *Moniac* szn. 516 | *Monios* szn.

512. Az *nn* csak hangzóközi helyzetben fordul elő, nyilván geminatát jelöl: *Senned* ⌣ fg. *Seneud* szn. 506 | *Zennes* szn. 510.

15. *l* hang. — Jele *li*: *Bogliod* szn. 511 és talán *Nemelli (Némely?)* szn. 504 (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 327). Az utóbbi azonban valószínűbben annyi mint *Nemél* (vö. Pais: MNy. XVIII, 96), és ez esetben az *i* egyszerűen tővéghangzónak tekintendő.

IV. Affricaták.

1. *ts* affricata. — Jelei *z(?)*, *c*, *ch*. — A *z* jelnek *ts* hangértékben való szereplése szerintünk kétes. Egy nevünkben fordul elő két alkalommal: *Mouroz* szn. 504 | *Mauruz* szn. 506. Ha ezt a nevet a latin *Mauritius*-ból származtatjuk, amint az OklSz. és Fludorovits: MNy. XXVI, 198, 277 teszi, akkor a *z* valóban *ts*-t jelöl. Azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy nem a *Mauritius*, hanem a *Maurus* névből származnak a szóbanforgó nevek. Van ugyanis ennek a névnek oklevelünkben *Mourus* változata is. Ha ezt a változatot azonosnak tartjuk az előbbi kettővel — már pedig ezt aligha vonhatjuk kétségbe —, nem tudjuk megmagyarázni a benne szereplő *s* jelet. Arra ugyanis nem találunk példát az Árpád-kori helyesírás egész történetében, hogy a *ts*-nek *s* a jele olyan esetben, ahol a *ts* eredeti és nem *s*-ből fejlődött. Már pedig a *Mauritius* nevet véve fel latin megfelelőül, latin *ti* + magánhangzó > magyar *c(i)* + magánhangzó fejlődéssel, azaz eredeti *ts*-vel állunk szemben (vö. Fludorovits i. h. 277). Éppen ezért valószínűnek tartjuk, hogy a szóbanforgó név őse a latin *Maurus*. Ez éppen úgy szerepelhetett személynévként, mint *Jacobus*, *Mortunus*, *Domuncus* stb. neveink, melyek az *-us* végződést megőrizték (vö. Fludorovits i. h. 192). Ha származtatásunk helyes, a *Mouroz*, *Mauruz*, *Mourus* név *z*, illetőleg *s* betűje *s* hangértékű, és mint ilyen szabályos jele az *s* hangnak (vö. J. M.: MNy. XXIII, 539). — A *c* jel főkép idegen eredetű nevekben szerepel, pl. *Marcel* szn. 515, továbbá az ó-magyar *cenk* szó tulajdonnévül használt származékaiban (vö. Pais: MNy. XVIII, 32): fg. *Cenke* ⌣ h. *Chenke* szn. 512 | fg. *Cenkes* ⌣ h. *Chenkes* szn. 514 | *Cenkes* szn. 510. — A *ch* jel a következő nevekben jelentkezik: *Chenke* ⌣ fg. *Cenke* szn. 512 | *Chenkes* ⌣ fg. *Cenkes* szn. 514 | *Chenkes* szn. 507 | *Chenke* szn. 512 | *Chenkud* szn. 508 | *Leurench* szn. 505 | *Neurenche* szn. 510.

2. *tš* affricata. — Ezt a hangot oklevelünk *c*, *ci*, *s*, *ſ*, *ch*, *hc* jelekkel jelöli. A *c* néha velarisok előtt is áll, nemcsak palatalisok előtt: *Coda* szn. 505 | *Coda* ⌣ fg. *Choda* szn. 515. A fg. *c*-je a h.-ban nagyrészt *ch*-ra van javítva: fg. *Ceque* ⌣ h. *Cheke* szn. 515 (négyszer így) | fg. *Cekeu* ⌣ h. *Chekeu* szn. 514 | fg. *Cemeh* ⌣ h. *Chemeh* szn. 515 | fg. *Bece* ⌣ h. *Beche* szn. 515 | fg. *Bunceu* ⌣ h. *Buncheu* szn. 515 | fg. *Araci* ⌣ h.

Aarach hn. 506 | fg. *Biccaci* ⌒ h. *Bychachi* hn. 512 | fg. *Bicaci* ⌒ h. *Bychachi* hn. 513. A példákat még bőven szaporíthatnók (vö. Helyesírás: *t* hang). — Szóvégi *c*-re nincs adatunk, sem mássalhangzó előttire. — A XIII. században már egyébként ritkábban szereplő *c* jel mellett megtaláljuk még oklevelünkben a XII. században velarisok előtt jelentkező *ci* jelet is két névben: *Ciot* szn. 507 (vö. *Sot* szn. 507, *Chot* ⌒ fg. *Cot* szn. 514) és *Ociu* szn. 507 a. m. *ocsú*?: bolg. török **očay* (vö. Gombocz, BTLw. 147).

Az *s*, *ſ* jel, amely a XIII. században a VárReg.-on kívül csak szórványosan jelentkezik (Kniezsa: MNy. XXV, 31), oklevelünkben aránylag sokszor előfordul: *Soma* szn. 514, vö. *Choma* szn. 511 | *Sumad* szn. 509 | *Karasun* ⌒ fg. *Karachon* kétszer szn. 507, 515 | *Karasun* ⌒ fg. *Karachen* szn. 515 | *Karasun* szn. 507 | *Karasun* kétszer szn. 515 | *Scesun* szn. 503 | *Bolsou* háromszor szn. 513 | *Supoc* hn. 513 stb. — A *ch* jel a *tš* affricata általános jele (l. az eddig említett példákat). — A *hc* ezekben: fg. *Bedehcy* ⌒ h. *Bedechy* szn. 514 | *Bencheu* ⌒ fg. *Behceu* szn. 512 a *h* jel használatában jelentkező ingadozás alapján íráshibának tekinthető.

*

Összefoglalás.

Az *ő* és *ť* hangok oklevelünkben még nem fordulnak elő; a *p*, *b*, *m*, *n*, *l*, *r* hangoknál pedig nincs semmi megjegyezni való, mert ezek mindig és minden helyzetben *p*, *b*, *m*, *n*, *l*, *r*-rel vannak jelölve.

Az oklevélben előforduló jelek a következő hangértékekben szerepelnek: *a* = *a*, *ą*, *ε(?)*; *aa* = *ą* | *b* = *b*; *bb* = *bb* | *c* = *k*, *ts*, *tš*, *s*; *ch* = *k*, *ts*, *tš*, *h*, *γ*, *χ*; *cch* = *kk* | *d* = *d* | *e* = *e*, *ę*, *ε*, *ę̌*; *ee* = *ε* + *ę*, *ę*, *ε* | *f* = *f* | *g* = *g*, *ǵ*; *gi* = *ǵ*; *gu* = *g* | *h* = *h*, *γ*, *χ* | *i* = *i*, *ı̨*, *i̯* | *k* = *k*; *ku* = *k* | *l* = *l*; *ll* = *ll*; *li* = *ĺ* | *m* = *m*; *mm* = *mm* | *n* = *n*, *ń*; *nn* = *nn*; *ni* = *ń* | *o* = *o*, *ǫ*, *ö* | *p* = *p*; *pp* = *pp*; *ph* = *f* | *q*, *qu* = *k* | *r* = *r*; *rr* = *rr* | *ſ*, *s* = *s*, *š*, *tš*, *ž(?)*; *ſſ* = *ss*, *šš*; *ſc* = *s* | *t* = *t*, *d(?)*; *tt* = *tt*; *th* = *t* | *u* = *u*, *ų*, *ü*, *ų̈*, *v*, *u̯*, *ü̯*; *uu* = *üų̈*, *v* | *v* = *u*, *ų̈*, *ü*, *v*, *u̯* | *w* = *u*, *ü*, *v*; *vu* = *üų̈*, *wu* = *üų̈* | *x* = *kš*, *ks(?)*, *s* | *ÿ*, *y* = *i*, *i̯* | *z* = *z*, *s*, *ts(?)*.

Oklevelünk a magyar helyesírás történetének második korszakába tartozik, a Szent Lászlótól a tatárjárásig terjedő korszakba (vö. Melich, MNy. IV, 328, MNy. X, 386). Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy mind a fg., mind pedig a h. helyesírása az 1055. évi tihanyi alapítólevél helyesírásán alapszik (vö. Melich:, Latinbetűs helyesírásunk eredete: NyK. XLIX, 140). Természetesen sok új elemmel gyarapodott. Ezek jórészt francia hatásból erednek, de vannak olyan elemek, amelyek a hazai latinság hatását tükröztetik.

Francia hatás mutatkozik a következőkben:

Az *s* (ɔ : *sz*) hangot néha *sc*-vel jelöli. Jóllehet a XIII. század elején szokásos jele az *s* hangnak, oklevelünkben mindössze öt esetben találjuk. Kétszer *u* hang előtt (vö. KNIEZSA: MNy. XXIV, 321, BÁRCZI: MNy. XXXI, 74). — A *c* jel *s* (ɔ: *sz*) hangértékben csak egyszer jelentkezik, akkor is szóközépen: *Huceh* szn. 504 (vö. BÁRCZI: MNy. XXXI, 147). — Nagyobb arányú a hatás a *ch* a. m. *tš* használatában (vö. MELICH: MNy. X, 386). Ez a hatás különösen feltűnő a h. helyesírásában. Talán francia hatásra vall a *ch* jelnek *ts* hangértékben való használata (vö. BÁRCZI: MNy. XXVI, 115). — A *q*, *qu* jelek *k*, a *gu* jel (*e* és *i* előtt) *g* hangértékben való szerepe szintén francia eredetre mutat (vö. BÁRCZI: MNy. XXXI, 74, 77). Ugyancsak ilyen eredetűnek kell tartanunk a *ku* a. m. *k* jelölést is. — A *gi* a. m. *ď* jel elég gyakori szereplése alkalmasint összefüggésben van a *gu* a. m. *g* felléptével (vö. KNIEZSA: MNy. XXIV, 283). — Francia hatást árul el az *x* jelnek *s* hangértéke (BÁRCZI: MNy. XXXI, 147).

A meglehetősen nagy mértékben jelentkező francia hatás mellett jelentkeznek olyan sajátságok is, amelyek hazai földön léptek fel részben a hazai latinság hatására, részben pedig az önálló írásgyakorlat kifejlődésével. Ezen jelenségek közül említésre méltó a *ch k* hangértéke. A magyarországi latinban általában *k*-nak olvasták a latin *ch*-t; vö. latin *charta* ⌣ magyar *kártya*, *chorus* ⌣ magyar *kórus* stb. (vö. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 286, SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 109). A *ph*-nak *f* hangértéke szintén ennek a hatásnak tulajdonítható. — A XIII. századeleji állapotra jellemző a *w* jel előtérbe nyomulása (vö. KNIEZSA: MNy. XXIV, 320) és a *ni* a. m. *ny* jel jelentkezése (vö. UA. i. h. 325).

Figyelemreméltó a *h* jel használatában mutatkozó bizonytalanság. Ezt nem tekintve mind a h., mind a fg. eléggé következetes a hangok jelölésében. A fg. helyesírása, kivéve utolsó negyedét, amely a helyesírást tekintve, sok hasonlóságot mutat a h.-val, kissé korábbinak látszik. Természetesen nem lehet azt állítani, hogy évtizedek választják el a fg.-t és a h.-t egymástól, azonban majdnem bizonyos, hogy a fg. legalább is háromnegyed részében nem közvetlenül a h. leírása előtt készült. Ilyen áruló jelnek tekinthetjük talán a *t*, *k*, és *tš* hangok *t*, *c*, *k* jeleinek *th*-ra, illetőleg *ch*-ra való átírását. A fg.-ban a tővéghangzó *i*-t *i*-vel jelölik, a h.-ban legtöbbször *y*-nal; általában a h.-ban az *y* az uralkodó, a fg.-ban az *i;* a fg.-ban *f* áll a h. *ph* jele helyén stb. — Egyébként a h.-ban is, meg a fg.-ban is találunk olyan jeleket, amelyeknek gyakori használata, sőt előfordulása ebben a korban már feltűnő: a *z* jel *s* hangértékben, az *s*, *f* és *c* jelek *tš* hangértékben még gyakoriak. Előfordul még a *ci* jel is *tš* hangértékben.

HANGTANI SAJÁTSÁGOK.

A hangtani vizsgálatnál a helyesírás tárgyalásához hasonlóan együttesen vizsgáljuk a h.-t és a fg.-t. Azért tesszük ezt, mert a két példány nyelvi anyaga közt éles határt vonni nem lehet, és mert igen sokszor a fg. tartalmazza a hangtanilag értékesebb elemeket. Ott, ahol a h. és a fg. adatai közt feltűnő eltérés mutatkozik, erre külön is felhívjuk a figyelmet.

Általános jellemzésként megjegyezzük, hogy oklevelünkben sok esetben a fejlődés két szélső pontján álló hangalakot találunk egymás mellett: *au* és *ọ*, *aγa* és *ą̄* stb. Ez a jelenség valószínűleg oklevelünk konzervatívizmusával magyarázható, melyet már helyesírásánál is megfigyelhettünk. A régi hangalak megőrzése nem egy esetben az írásmód áthagyományozásával van összefüggésben.

Ami a hangtani tárgyalás menetét illeti, előbb a magánhangzókat tárgyaljuk, főkép a nyíltabbáválás és a diftongusok monoftongizálódása szempontjából, majd a magánhangzóilleszkedést vesszük sorra. A mássalhangzók közül az ó-magyar *χ* és *γ*-val és a fontosabb mássalhangzóváltozásokkal foglalkozunk.

I. Magánhangzók.

1. *ȧ* hang. — Nyelvemlékeink tanúsága szerint a XIII. század elejére a rövid illabialis *ȧ* az esetek legnagyobb részében helyet ad az *o*-nak. Csak az *ȧ* — *á* hangviszonyban és a szó végén várhatunk rövid *ȧ*-t. Oklevelünkben szép számmal találunk illabialis *ȧ*-t szó belsejében az *ȧ* — *á* hangviszonyon kívül is: *Balatin* hn. 507, de *Bolatin* 503, *Bolotiṇ* | 503 *Maradic* szn. 512, de *Morodech* 511 | fg. *Farcasio* ⌣ h. *Forcasio* szn. 513, fg. *Forcas* ⌣ h. *Forcos* szn. 514 | *Wayad* szn. 505, de *Voios* szn. 510 | *Haia* szn. 510, de *Hoiud* szn. 504 | fg. *Hata* ⌣ h. *Hota* szn. 511, de *Hotus* szn. 510 | *Vagiad* szn. 512, *Wagia* szn. 503 olv. *Vagya:* a *vagy* igenévszóból *-a* kicsinyítőképzővel és ebből *-d* kicsinyítőképzővel *Vagyad* (vö. Pais: MNy. XVIII, 96), de *Maogy* ⌣ fg. *Mauogi* szn. 505, *Nemuogy* szn. 505 | *Hagya* ⌣ fg. *Hagia* szn. 508, de *Hogut* ⌣ fg. *Hogiug* szn. 512 | *Waca* ⌣ fg. *Wacha* szn. 508, de *Vocu* szn. 508, *Voci* szn. 508 | *Anta* szn. 514, de *Ontus* szn. 514 | *Appa* szn. 510, de *Opus* szn. 510 | *Mada* szn. 513, de *Mod* szn. 514 (vö. Melich: MNy. XV, 3 kk.). A példákat még szaporíthatnók. Mivel aligha tehetjük fel, hogy az *a* ezekben a nevekben korai labialis *a* hangot jelöl, azt kell tartanunk, hogy oklevelünk ez esetben is, mint annyi más esetben, meglehetős nagy arányban régibb hangállapotot őriz. A felsorolt nevek első szótagbeli *ȧ*-jának megmaradása a *Wayad* névtől kezdve minden bizonnyal az utolsó szótagban álló *-ȧ* kicsinyítőképző hatásának tulajdonítható. Erre következtethetünk abból a tényből, hogy

ugyanaz a név más képzővel ellátva, az illabialis *á*-t nem őrizte meg. Valószínűleg áll ez a magyarázat a *Maradic*, *Farcasio*, *Balatin* esetében is, ahol a második szótag *á*-ja hathatott megőrzőleg az első szótagéra.

Az olyan *á*-ra, amely a következő szótag *á*-jának hatására hátraható hasonulással *o*-ból keletkezett (vö. Gombocz: Klebelsberg-Emlék 155), oklevelünk értékes adatokat tartalmaz.

A) Jövevényszavakban: *Agard* szn. 515 *-d* képzős alakulat az *agár* szóból, amelynek eredetije szláv **ògārĭ;* vö. szerb *ògar*, szlovén *ogar* stb. (vö. EtSz. I, 23, Gombocz i. h. 156). — Fg. *Apat*feereh ⌣ h. *Appat*feere*h* hn. 508: *apát* < róm. kat. szláv *òpāt;* vö. horvát *òpat*, szlovén *opāt* (vö. EtSz. I, 110, Gombocz i. h.). — *Pagan* szn. 507 < szláv *poganŭ* (vö. Gombocz i. h. 157). A *pogány* < ó-magyar *pagán(y)* szavunknál azonban kísért az a gondolat, nem közvetlenül a latinból került-e át ez a szó a magyarba. Ennek a föltevésnek ellenemond ugyan a latin *pāgānus* első szótagbeli hosszú *á*-ja, azonban nem tartható teljesen lehetetlennek, hogy a vulg. latinban ezt az *a*-t röviden is ejthették. — *Aratas* szn. 513. Az *arat* ige eredeti tőhangzója *o*, vö. török *ora-*, *or-* (vö. EtSz. I, 124, Gombocz i. h. 158). — *Balanus* hn. 508, 509 (háromszor) *-s* képzővel a *bálvány* < egyh. szláv *bolŭvanŭ* szóból (vö. EtSz. I, 62—3, Gombocz i. h. 159). E névben a tőszótag később megnyúlt: *Bálványos*.

B) A finnugor szókészlethez tartozó szavakban: *Adamas*, *Adomas* szn. 506. Kétségtelenül az *ad* ige származéka (Gombocz: MNy. XXI, 29) és nem az *Adamus* változata (Kovács, Index, OklSz. ?-lel *Adám* al.). A finnugor alapnyelvi tőhangzó *a* vagy még zártabb *o*-féle hang volt (vö. Gombocz: Klebelsberg-Emlék. 157); vö. HB.: *odutta*. — *Halald* ⌣ fg. *Halalud* szn. 512. A tőszótag finnugor alaphangja (vö. finn *kuole-*, md. *kulo-*, cser. *kol-*, zürj.-votj. *kul-* stb.) *o* vagy *o*-féle hang volt (vö. Gombocz i. h. 158); vö. HB.: *holz*, *choltat* és 1138/1329: *Holut wag*. — *Zacadat* hn. 509; vö. HB.: *zocostia*. Minden bizonnyal a magyar nyelv eredeti szókészletéhez tartozik (vö. Gombocz i. h. 158). — *Hagymas* ⌣ fg. *Hagimas* hn. 510, *Hagmas*tuh ⌣ h. *Hagimas*tuh hn. 510. Bár etimonja nem egészen biztos (vö. Gombocz: MNy. III, 216), a tárgyalt változás adatai közé sorozzuk. Származzék ugyanis akár a mongol *soŋγina* > ugor-török **haγima* szóból (vö. Munkácsi: NyK. XX, 473), akár a vogul *koššəm* szó őséből (NyH.[7] 145), az első szótagban *o* vagy *o*-féle hang > *á* változás történt.

Van azonban két név oklevelünkben, melyeknek tőszótagjában a fentiek alapján illabialis *á*-t várnánk és *o*-t találunk: *Bogat* szn. 505; vö. szláv *bogatu* 'reich' (vö.: Gombocz: Klebelsberg-Emlék. 156; EtSz. I, 433; Melich, SzlJöv. I, 2: 105, 180) | *Somardy* ⌣ fg. *Somardi* hn. 516, *Somardy* ⌣ fg. *Somard* uo., *Somard* ⌣ fg. *Zamad* (!) uo; vö. olasz *somāro* (vö. Asbóth:

NyÉrt. XX, 3, Kőrösi: Nyr. XIV, 68) vagy szláv *somar* (vö. Szinnyei: NyK. XLIII, 33, Melich, SzlJöv. I, 1: 168—71). Ezeknél tehát az átadó nyelv tanúsága szerint a tőszótagban *o* > *à* változásnak kellett volna beállania. És valóban az Árpád-kori adatok majdnem kivétel nélkül illabialis *à*-t mutatnak fel: 1055: *bagat*mezee, 1229: „villa *Bagat*" (W. VI, 469 stb.), de vö. Anonymus 41. §., 53. §.: „bulsuu filius *bogat*", VárReg. 54 §.: „villa *bogad*" | 1082: *Scamard*, 1138/1329: *Zamar*, 1229: *Zamard* stb. (OklSz.). — Kérdés, miért találunk ezekben a nevekben *o*-t az *à* helyén. Az átadó nyelvek *o*-ja aligha maradhatott volna meg ily hosszú ideig. Ellene szól az *o* > *à* változás általánossága. Viszont az *à* > *a* > *o* fejlődés (*pàgán* > *pagán* > *pogány*) nagyon is korai volna. Valószínűleg kivételes *o—á* > *à—á* > *o—á* változással van dolgunk: szláv *bogatu* > *bàgat* > *bogat*, azaz a következő szótag *á*-jának hatására *o*-ból lett *à* ismét *o*-vá változott (vö. Horger: NyK. XLI, 124).

Az *à—á* eredetű *á—á* egy nevünkben *o—á*-vá változott: *Rodoan* szn. 509 < cseh, lengyel *Radován* (vö. Melich, SzlJöv. I, 2: 125—6, Gombocz: Klebelsberg-Emlék 160). — Nem következett be ez a változás a *Latamas* szn.-ben 503, 504, 507, 515; *Latomas* alakban is kétszer; vö. VárReg.: *Lotomas* pristaldus.

2. *ą̄* hang. — Az *à* hangnál tárgyalt *à—á* hangviszonyon kívül *á* szerepelhetett olyan szavakban, amelyekben a tővégi magánhangzó lekopásával vagy rövidítéssel egytagúvá lett szónak eredeti rövid illabialis *à* tőhangzója megnyúlt. Ilyenek: *Marc* szn. 513 (vö. *Marcu* szn. 516) < egyh. latin *Marcus*. — *Jac* szn. 507 < egyh. latin *Jacob*, *Jacobus* (vö. Melich: MNy. X, 106), valamint az utóbbinak továbbképzésében: *Jacou* szn. 513 *-ou* > *-ó* kicsinyítőképzővel (vö. Melich i. h. 155, NyH.[7] 97). A latin *Jacobus* névben azonban már a vulg. latinban is megtörténhetett a nyúlás (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 50—1).

A szóvégi rövid *à* hang képző hozzájárulása következtében valószínűleg már ekkor megnyúlt, tehát itt az Árpád-kori tővégi *à* > *á* hangfejlődés már bevégzettnek tekinthető (vö. Gombocz: MNy. XXIII, 124, ÖM. II, 80, Györke: MNy. XXXVI, 38). Ilyenek: *Zolcad* szn. 512, *Zolgat* szn. 505: *szolga* + *-d* kicsinyítő. — *Cassad* szn. 514: *Kassa* + *-d* kicsinyítő; vö. 1358: *Kosa* barsi bíró, *Kassad* hn. Baranya megyében (l. Lipszky, Rep., Csánki II, 494; vö. Melich: MNy. XIX, 107). Más magyarázat is lehetséges: *Cassad kasza* + *-d* kicsinyítő; vö. 1138/1329: *Sarlaudi*, *Kasadi* egymásután; vö. *Kasa* uo. Talán azonosnak vehetjük ez utóbbival az oklevelünkben előforduló *Coza* szn.-et 516 (vö. Csűry: MNy. XXXVI, 113). — *Satad* szn. 504: talán *Csatád;* vö. *Csát* < *Csat* < *Csot* (EtSz. I, 879 *Csát* al.). Oklevelünkben megtaláljuk a *Chot*

szn. 514 a. m. *csat* szót; vö. *Ciot* szn. 507, *So⌢* szn. 507. *Satad* nevünk ennek *-á* képzős *Sata* (vö. *Sata* szn. 503) származékából keletkezhetett *-d* kicsinyítővel; vö. 1250/1324: *Chata*kutfeu (OklSz.) és 1221: *Chotad* szn. (Wenzel, ÁÚO. I, 173). Az *s* jel *cs* hangértékére l. a helyesírást: *tš* affricata.

Figyelemreméltó a *Bachiensibus* hn. 510, 517 *á*-ja, ahol már megtörtént a monoftongizálódás. A fg.-ban (510) azonban még *Bahachiensibus*-t találunk (vö. Melich: NyK. XXXIV, 134, Gombocz, ÖM. II, 93, EtSz. I, 218). Az *-aγa-* > *-ą̄-* fejlődés megtörténtére utal *Ban*riuueh hn. 511 is, amelynek első tagjában a *bán* < mongol-török *bajan* szó szerepel. A VárReg. 170. §.-ban még összevonatlan alakban jelentkezik: „Petrus et *Bahan*" (vö. EtSz. I, 267). Nem történt meg a monoftongizálódás a *Zaar*hegy ⌣ fg. *Zahar*egi hn.-ben 514, bár az *aa*, mint láttuk, *ą̄*-t is jelölhet (vö. Helyesírás: *ą̄* hang). A fg.-beli alak inkább a különejtésre mutat (vö.: Melich: NyK. XXXIV, 135; Gombocz: MNy. XX, 174; Kniezsa: MNy. XXIV, 192; Pais, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 19 kk.). Megemlítendő még *Zah* szn. 505 olv. *Szá*. A *h* ebben a szóban hosszúságot jelöl? (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 195).

Néha nem lehet egészen biztosan megállapítani, hogy az *a* jel hangértéke *á* vagy már *ą̄*. Ilyenekben: *Latou* szn. 515, *Latamas*, *Latomas* szn. 503, 504, 507, 515; vö. VárReg.: *Lotomas* | *Harmas* szn. 514; vö. *harmad*, *harminc* | *Var*feereh hn. 508, Feld*varj* ⌣ fg. Feld*uara* hn. 511; vö. 1193: *vorost* (vö. Mikos: MNy. XXXI, 299). Valószínűnek tartjuk, hogy ezekben a tőszótag *a*-jának hangértéke már *ą̄* (vö. Szinnyei, HB. 8, Mikos: MNy. XXXI, 298). Talán az ejtés bizonytalanságának következménye az oszét jövevényszavak közé sorolt (vö. Gombocz: Streitberg-Emlékkönyv) *Vasar*, *Vaasar*, *Vasard*, *Wassard*, *Vaasard*, *Vasaard* szn.-ek (503, 505, 507, 508, 510, 511, 513, 514, 515) írásában tapasztalható ingadozás.

3. A) *o* hang. — A vele kapcsolatos kérdések szorosan összefüggenek az *á* > *o* és *u* > *o* nyíltabbá válás kérdésével. Az *á* > *o* változást már láttuk. Az *u* nyíltabbá válása az ó-magyar kor második felében, a XIII. század második negyedében válik általános jelenséggé (vö. Gombocz: MNy. VIII, 106, ÖM. II, 69, Mikos: MNy. XXXI, 306). Oklevelünkben e hangváltozás meglehetősen előrehaladt állapotot mutat.

Egytagú szavakban: *Foc* hn. 509, 516 (vö. Harrangud*foca* hn. 509, Tulus*focca* ⌣ fg. *-foca* hn. 510); vö. 1055: *fuk* | *Dob* hn. 513; 1338: *Dub*, 1256: Weres*dub*, vö. 1138/1329: *Dubur* (OklSz.). A *dob* szónak *-a* kicsinyítős származékai lehetnek *Doba* szn. 507, *Duba* szn. 508 (vö. Melich: MNy. XXIII, 245, Csűry: MNy. XXXVI, 112).

Többtagúak első szótagjában: *Somod* szn. 512; vö. 1193: *Sum*berhein, 1229: *Sum*berem és 1055: *sumig*, 1193: *sumug*

(vö. Mikos: MNy. XXXI, 295), oklevelünkben *Sumos* szn. 508, 515. — *Bodor* szn. 510, *Bodur* szn. uo., fg. *Bodur* ⌣ h. *Budur* szn. 513; vö. 1198: *Budur*, 1240 k.: *Budur* (OklSz.); vö. oklevelünkben: *Budruc* ⌣ fg. *Bodrug* hn. 510, *Budrigensem* hn. 516. — *Corom* szn. 507 < bolg.-tör. **qurum*; vö. kún *qurum*, oszm., krími *qurum* (Gombocz, BTLw. 148, MNy. III, 258); vö. 1340: *Kurum* (OklSz.). Van ennek a szónak oklevelünkben *-a* kicsinyítős származéka is: *Corma* szn. 504. — *Thorsol* szn. 503; vö. Anonymus 16—17. §.: *Turzol*, *Tursol*. — *Horozcueh* hn. 516 *(Oroszköve)*. Feltűnő korai nyílt alak; vö. 1208: *wrus*war, *vrus*war, 1270: *Vruz*kw. Az eddig első nyílt alaknak idézett adat: 1369: *Oroz*apath (OklSz., Melich: MNy. V, 341, MNy. XVIII, 166). — *Zolgat*, *Zolcad* szn. 505, *-d* képzővel a *szolga* < szláv *sluga* szóból (vö. Miklosich: Nyr. XI, 512, Szinnyei: NyK. XLIII, 105); vö. 1223: *Zuluga*, 1217: *Zulga*geur (OklSz.). — *Coda* szn. 505; vö. 1198: *Chuda*, 1228: *Chuda*, 1240 k.: *Chuda* (OklSz.). — És így tovább a nevek nagy részében. Alig találunk olyan alakot, amelyben első szótagban későbbi *o* helyén kizárólag *u* áll: *Surc* szn. 506; vö. Anonymus: *Surcu*sar, VárReg.: *Surcud* (Pais, MAn. 137; vö. Bátky: FE. IX, 45) | *Vrzac* szn. 507 | *Huceh* szn. 504 | *Huseh* szn. 511 a. m. *hosszú* | *Bureu*ohul hn. 509 | *Musuniensi* hn. 511 | *Gunuzd* ⌣ fg. *Gunuzt* szn. 514 a. m. *gonoszd*.

A többtagú szavak második és harmadik szótagjában (azaz hangsúlytalan szótagban) hasonló a helyzet. Bizonyos mértékig kivétel az *u* tőséghangzó és általában az utolsó szótagbeli *u*, melynek nyíltabbá válása, bár sok esetben bekövetkezett, nem oly általános: *Mogus* szn. 507, 508, 512, 515 | *Thobus* szn. 506 | *Hotus* szn. 507, 510 | *Domuncus* szn. 506 | *Mortunus* szn. 504 | *Colondus* szn. 512 | *Mogud* szn. 507 | *Fotud* szn. 510; de vö. *Somod* szn. 512 | *Hodos* ⌣ fg. *Hodus* szn. 515 | *Mouroz* szn. 504 | *Colon* hn. 508 (vö. uo. *Colun* hn.) | stb., melyekben az utolsó szótag *u*-ját már *o* váltotta fel.

3. B) *o̯* hang. — Az *ou* > *o̯* fejlődésre a XII. század második felében találjuk meg az első adatokat: 1157/1158: *zamto* (?), 1181: *abazo*, *haio*, 1193: *aldocut* (vö. Melich: MNy. XIII, 1, Jakubovich: MNy. XIX, 82 kk.). Oklevelünkben hét esetben találunk *o̯*-t. Hogy a szóvégi *o* *o̯* hangot jelöl, kétségtelen. Szó belsejében álló *o̯*-ra csak két biztos adatunk van: *Fuentuhout* a. m. *fövenytőóút* és *Poca*. Valószínűnek tartjuk az *o̯* hang meglétét a *Zolocostueh* a. m. *Szalókostöve*, *Olchod* a. m. *olcsód* nevekben.

Fg. *Santo* ⌣ h. *Zamthou* hn. 516. Érdekes, hogy a fg. tartalmazza az újabb alakot; vö. 1201: villam *Samto* (Jakubovich: MNy. XIX, 82). — *Hoyoholmu* ⌣ fg. *Hoyouholmu* hn. 509; vö. 1181: *hayo*, 1237/1325: *Hoyou* szn. (?), 1381: *Hayow*rewzygethe (OklSz.). — *Hindofa* hn. 510; vö. 1386: ad arborem *Hindofa* (OklSz.). Joggal feltehetjük, hogy e szóban az *o* jel

$\bar{o}$ hangértékű, hisz szóvégi *o* sem a régi nyelvben sem a maiban nem található (a maiban csak ilyen, mint *no*). Vö. Melich: MNy. VI, 157, Jakubovich: MNy. XIX, 82. — *Fuentuhout* hn. 510. Korai monoftongizálódott alak; vö. 1055: *ohut*, 1244: *Ovwar*, 1255/1261: *Ouwar* (OklSz.; vö. Szinnyei: MNy. XIII, 65, NyH.[7] 47). — *Poca* szn. 504 < *Pouka* < *Pauka* a latin *Paul* név *-ka* kicsinyítőképzős alakjából (vö. Melich: MNy. X, 194). Jellemző oklevelünkre, hogy ugyanez a név előfordul benne mint *Pauca* szn. 504 | fg. *Pauca* ⌣ h. *Pouca* szn. 504. — *Zolocostueh* hn. 512. Föltéve, hogy e helynév első része az ó-magyar *Zoloucu* > mai *Szalók* személynévvel függ össze, a második szótagban álló *o* valószínűleg $\bar{o}$ hangot jelöl; vö. Anonymus 19. §., 48. §., 49. §.: *Zoloucu*, 1086: *Zlaucu* (PRT. VIII, 270). Melich a *Szalók* nevet a szláv *Slavko*-ból származtatja (NyK. XXXIV, 140). Pais szerint (MNy. XXIV, 169) a török *solak* vagy *solaχ* a. m. 1. 'bal', 2. 'balog', 3. 'szerencsétlen', 4. 'méltóságnév' szóval tartozik össze (vö. Gombocz: MNy. XII, 101). Moór Elemér ismét az Anonymus *Zoloucu* szn.-et és a vele azonos hn.-eket a szláv *Slavik*-ból fejti meg (UJb. IX, 64). Bármelyik megfejtést fogadjuk is el, *au̯* > *ou̯* > $\bar{o}$ fejlődéssel állunk szemben. — *Olcod* ⌣ fg. *Olchod* szn. 505 Valószínű, hogy ennek a névnek második szótagjában szintén $\bar{o}$-val van dolgunk. Mai *olcsó* szavunk változata *alsó* < ómagyar *olsou* szavunknak; vö. 1307: *Olsou*zule, 1311: *Olso*rakamaz (OklSz.). Ez az ó-magyar *olsou* alak jelentéstapadással szerzett 'nem-drága' jelentésben elszigetelődve megőrizte az ó-magyar hangalakot, míg az eredeti 'inferus' jelentésű *olsou* szabályosan *alsó*-vá lett (vö. MUSz. 836, Horger: MSzT. 131). Ennek az ó-magyar *olsou* a. m. *olcsó* szónak lehet *-d* kicsinyítős származéka *Olcod* ⌣ fg. *Olchod* szn.-ünk.

4. *u* és $\bar{u}$ hangok. — Itt a hangszínüket az egész nyelvtörténeten keresztül megtartó *u* hangokkal foglalkozunk. A hangszín állandóságát a magánhangzó hosszúsága, illetőleg szűk ejtése magyarázza (vö. Gombocz, ÖM. II, 69). Ilyenek: *Cut* szn. 513 < bolg. török **kudu*; vö. oszm., kun *kuju*, ujg. *kuduγ* (Gombocz, ÖM. II, 69, BTLw. 107). Az $\bar{u}$ a tővégi *u* elvesztése következtében nyúlt meg. — Ugyanez az eset az *út* szónál, amely oklevelünkben csak összetételben fordul elő: *Hodut* hn. 511 | *Hoduth* ⌣ fg. *Hodut* hn. 516 | *Hodvth* ⌣ fg. *Hoduth* hn. 514 | *Fuentuhout* hn. 510 (vö. Gombocz, ÖM. II, 69). Hangszínét megtartó *u* áll ennek a szónak továbbképzéseiben: *Wta* szn. 508 | *Vtoy* szn. 504; ezek szerintünk az *út* szó *-a*, illetőleg *-oi̯* kicsinyítős származékai. Valószínű, hogy az *Wtod* ⌣ fg. *Vtod* név is ide tartozik. Ennek *ütüd* > *ötöd* értelmezését ugyanis teljesen valószínűtlennek tartjuk (l. az *ö* hangnál; vö. OklSz., Gombocz: MNy. XI, 249). Ezen származékokban az *u* természetesen rövid. — A *Chysweth* ⌣ fg. *Chuswet* szn. 515 első tagja: a *hús* (a szó etimológiájára

vö. av. *gāuš* 'Rind, Ochs, Stier; Fleisch', l. MUNKÁCSI, ÁKE. 359) szintén szűk ejtésű *ū̂*-t tartalmaz (vö. GOMBOCZ, ÖM. II, 69). — Hangszínét az egész nyelvtörténeten keresztül megtartó *u*-val találkozunk az *Vreh* szn. 511, *Vrod* szn. 511, *Wrus* szn. 508, *Wros* szn. 508 nevekben, melyek az *úr* szó *-eh:* *-é*, *-d*, illetőleg *-s* képzős származékai (vö. PAIS: MNy. XVIII, 99). — Ilyenek még: *Nulod* szn. 512: a *nyúl* 'lepus' előmagyar *ńsvsl* (vö. zürj. *ńimal*, md. *numolo*, lp. *ńuammel* NyH.[7] 143) *-d* kicsinyítős származéka (vö. GOMBOCZ i. h. 69) | *Niuizou* ⌣ fg. *Nuhzou* szn. 514 <: *nyúz* (vö. vog. *nuį̂-*, *ńiį̂-*, votj. *nij*, lp. *ńuòvvá* NyH.[7] 63, 152); a h. adatában hibás az interpunctio, a fg.-beli *Nuhzou h*-ja esetleg hosszúságot jelöl, bár ez kétes | *Ludos* Here ⌣ fg. *Ludos*-Hereh hn. 509; finnugor *lúd* szavunk *-s* nom. possessoris-képzős származéka | *Lucas*, *Luca*, *Luxa* szn.-ek 504; ez utóbbi nevekben nyilván az eredeti szűk ejtésű *ū̂* magyarázza az *u* hangszínének megmaradását, mert egyébként a latin *u* szabályosan *o*-vá lett, mint egyh. latin *Urbanus* > magyar *Orbán*, egyh. latin *Ursula* > magyar *Orsolya* (vö. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 190); a *Lucas u*-jának hosszúságára vö. *Lūcas* (GEORGES, LatWb. VII. Aufl. 1880. II. Bd. 627).

Kettőshangzóból fejlődött *ū̂*-t találunk a *Homuholm* hn.-ben 508; vö. HB.: *chomuv* (SZINNYEI, HB. 33). Diftongusból keletkezett *ū̂*-t tehetünk fel az *Ociu (ocsú?)* szn.-ben 507 (vö. GOMBOCZ, BTLw. 147, 181, MNy, III, 308, VIII, 102), bár kétes a bolgár-török *očay* (vö. csag. *očav* 'Spreu') szóval való rokonsága. Ilyen az *Vza* szn. 505, *Vzos* szn. 514 *u*-ja is. Ezek a nevek ugyanis az *úz* < török *oγuz* népnév *-a*, illetőleg *-s* kicsinyítős származékai (vö.: PAIS: MNy. XVIII, 100; NÉMETH GY., HonfKial. 44, MNy. XXIII, 507).

5. *i* hang. — Oklevelünkben aránylag gyakran találunk *i*-t olyan helyzetben, ahol más nyelvemlékek tanúsága szerint az *i* hangnak nyíltabbá válása, illetőleg labializálódása megtörtént. Sőt legtöbbször a már nyíltabbá vált, illetőleg labializálódott alakok társaságában ott találjuk az *i*-s alakot is: *Scimis* szn. 515, de *Semes* szn. 512 | *Zemse* szn. 503, 508 | *Zemeh* szn. 507 | *Zemchi* szn. 504 | *Zemdij* szn. 513 kétszer | *Zemd* szn. 510 | *Semd* szn. 512. — *Kysideh* szn. 503, de *Cusid* szn. 504 | *Cusit* szn. 504, 506, 513. — *Kyiensem* hn. 517 a. m. *Kevi* . . . , de *Cuest* hn. 508 | *Keus* szn. 510, *Keueh* szn. 505. — *Syguer* ⌣ fg. *Suguer* szn. 510. — *Eguid* > egyh. latin *Aegidius*; vö. 1138/1329: *Egudi*, 1135: *Egud*, 1240: *Egud* (OklSz., FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 122). — *Symien* szn. 507, 515 | *Symien* ⌣ fg. *Simian* szn. 513 < egyh. latin *Simeon* (FLUDOROVITS i. h. 199; vö. KARÁCSONYI: MNy. IV, 125), de *Semeien* ⌣ fg. *Simien* szn. 505. — *Ditmar* ⌣ fg. *Detmar* szn. 508. — *Nimigey* szn. 508 | *Nimed* szn. 511, de *Nemegeh* szn. 505. E három név és a még alább említendő *Numud* minden

valószínűség szerint összetartoznak: a *nem* tagadószó és az *ed* ~ *id* ~ *üd: egy* ~ *igy* ~ *ügy* 'sacer, heilig' szó összetételéből keletkeztek. A *Nimed* szót az OklSz. a *német* címszó alatt közli, azonban sokkal valószínűbbnek látszik a tőlünk megkísérelt értelmezés, amelyet a *Numud* szn. 503 is támogat, hiszen a *Numud* név nem más, mint a *Nimed* labializálódott párja. Ha feltevésünk helyes, akkor az *egy* számnévvel való magyarázat is ki van zárva, mert annak nem-palatalis alakjára nincs adatunk (vö. EtSz. I, 1490). — A nyíltabbá vált alakok közt említést érdemelnek még: Zaar*hegy* ~ fg. Zahar*egi* hn. 514; vö. 1055: *hig.* — *Zele* ~ fg. *Zeleh* szn. 515 a. m. *szőlő?* | *Zeleus* hn. 506; vö. bolg.-török **sidläγ* (vö. Gombocz, BTLw. 125).

Az *ü*-zés szempontjából figyelemreméltó alakok: *Cuet* szn. 504 < : *kő*, *Cuest* hn. 504, 508 | *Cusit* szn. 504, 506, 513, *Cusid* szn. 508 | *Fuzegy* hn. 512, vö. 1055: *fizeg* | *Ws* szn. 504, 505, *Wsud* szn. 514 kétszer ~ fg. *Vssud;* vö. HB.: *isemucut* | fg. *Suguer* ~ h. *Syguer* szn. 510 | *Numud* szn. 503, *Numma* szn. 510, fg. *Numuolou* ~ h. *Nomuolou* szn. 511, de *Nimed* szn. 511 | *Zulehu* szn. 514 a. m. *szőlő?* < bolgár-török **sidläγ* (vö. Gombocz i. h.; OklSz. *szőlő* al.) | *Euruzeu* ~ fg. *Eurizeu* szn. 514 | *Tengurd* szn. 512; vö. bolgár-török *täŋgir* (vö. Gombocz i. h. 128) | *Beneduc* szn. 506 < egyh. latin *Benedictus* (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 122). — Vajjon következtethetünk-e ebből oklevelünk *ü*-ző voltára, tekinthetjük-e ezt nyelvjárási sajátságnak? (Vö. az ó-magyar nyelvjárásokra: Gombocz, ÖM. II, 75, MNy. XX, 62, BTLw. 152; Melich: MNy. XXI, 52; Losonczi: NyK. XLIV, 379, 405; Horger, A magyar nyelvjárások 68). Szerintünk aligha. Ha mégis meg akarjuk határozni oklevelünk nyelvjárási jellegét, inkább *i*-zőnek tekinthetjük, mint *ü*-zőnek. A föntebb említett *i*-s alakok, valamint a nyíltabbá válás esetei — ha az *i* > *ë* fejlődést az *i*-zés bizonyítékának tekintjük (vö. Melich: MNy. XXI, 52, Gombocz, ÖM. II, 76), — azt bizonyítják, hogy az *i*-ző alakok vannak többségben az *ü*-zőkkel szemben. — Oklevelünknek ezzel az enyhén jelentkező *i*-ző jellegével lehetnek összefüggésben az *é* > *í* változás feltűnő esetei (föltéve, hogy *é*-ből lett az *í* és nem fordítva): *Jouleguin* szn. 514, *Leguine* szn. 515 | *Setit* szn. 515 | *Miltou* szn. 514 | *Vitcus* szn. 504 a. m. *vétkes?* | fg. *Kyreu* ~ h. *Kyrecy* (?) szn. 515, vö. *Quereu* szn. 512 | Ban*riuueh* hn. 511 (vö. Trócsányi: MNy. V, 345 kk.).

Az *i* hanggal kapcsolatban emlékezünk meg az *i* > *u* > *o* fejlődésről. A mélyhangú szavak hangsúlytalan zárt végszótagjában álló *i* előbb *u*-vá, majd *o*-vá változott (vö.: Melich: MNy. I, 185, IX, 354, XIX, 68; Jakubovich: MNy. XIX, 97, XX, 19; Gombocz: MNy. VIII, 106, ÖM. II, 75, MNy. XXIII, 125). Oklevelünkben a fejlődés általában az *u* fokon áll. Lehetőleg teljes felsorolást közlünk: *Mortun* ~ fg. *Mortin* szn. 514.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük a *Mortunus* szn. 504 stb. nevet, amely hétszer fordul elő, egyszer: *Martinus* ⌣ fg. *Martunus* alakban. Előző feltehető alakja **Martinis*. A Melichtől kikövetkeztett **Martin* alakra ime a fenti fg.-beli *Mortin* (Melich: MNy. I, 185); villa *Mortus* hn. 511, vö. 1055: *Mortis*. — *Balanus* hn. 508, 509 (kétszer); vö. 1083/1095/1223: *Balauanis* (PRT. I, 658). — *Morus* szn. 505. Bár nem lehet kimutatni azonosságát a *Maris* > *Morus* > *Maros* folyónévvel, hangfejlődés szempontjából azonos vele, és ezért ide sorolandó; vö. 1138/1329: *Moris* (Jakubovich: MNy. XX, 19). — *Horogus* ⌣ fg. *Harogus* szn. 513; vö. 1197/XV. század: *Horogis* (Jakubovich i. h. 97). — *Mauruz* szn. 506, *Mouroz* szn. 504, *Mourus* szn. 506; föltéve, hogy a latin *Mauritius*-ból származnak, szintén ide tartoznak; vö. 1366: *Mouryz* (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 122). — *Karachyn* ⌣ fg. *Karachon* szn. 514, *Karachun* ⌣ fg. *Karachen* szn. 514 stb. Igen gyakori név oklevelünkben; vö. cseh *Kračin* szn. (vö. Melich: MNy. XXXIII, 317). A *Karachen* alak az *i* szórványos nyíltabbá válásának bizonyítéka, és talán azonosíthatjuk vele a *Karache* szn. 511 nevet is. — *Balatin* hn. 507, *Bolatin* 503, *Bolotin* 503, *Bolotun* ⌣ fg. *Bolotin* 514, *Bolotyn* 516 négyszer. Figyelemre méltó, hogy csak egyszer fordul elő *u*-s alak. — *Hugoron* hn. 509 valószínűleg személynévi eredetű, az *Ugrun*, *Ugron* < *Ugrin* < szláv *ugrin* (vö. Pais: Szily-Emlék 42, MNy. XIV, 124) személynév helynévi használata, és így e változás körébe tartozik (vö. Erdélyi: NyK. XXXIV, 398, PRT. X, 866). — *Vazil* hn. 507 < gör. kel. szláv *Waszil*·szn. < görög βασιλεύς (vö. Melich: MNy. I, 184).

6. *ü* és *ű* hangok. — Ezekben a szavakban: fg. *Feneres* ⌣ h. *Fenerus* szn. 514, *Feneres* szn. 509 | fg. *Keres* ⌣ h. *Kerus* szn. 513, 515 a. m. *köris?* (OklSz.) | *Pentec* ⌣ fg. *Pentuc* szn. 505 kétszer | *Peter* ⌣ fg. *Petur* szn. 504 | fg. *Bester* ⌣ h. *Bestur* szn. 514 az utolsó szótagbeli *ü* megfelelőjeként *ë*-t találunk. Az *ü* helyébe, mivel az *ö* ez időben még hiányzott nyelvünk hangrendszeréből, *ë* lépett. Ez a jelenség 1300 körül jelentkezik általánosan, de szórványosan már 1220—1240 körül is (vö.: Horger, Magyar nyelvjárások 68; Gombocz: MNy. VIII, 106, MNy. XXIII, 125; Mikos: MNy. XXXI, 306). Oklevelünk tehát e tekintetben is meglehetősen korai hangállapotot mutat.

Az *ű* hangra két adatot találunk oklevelünkben. Az első szép példa a *v*- tövű névszók kétirányú fejlődésére: fg. *Keseru* ⌣ h. *Kesereu* szn. 503, fg. *Queseru* ⌣ h. *Quesereu* szn. 512; vö. 1193: *Epceu* ⌣ *epzu:* Ebszőny hn. (Mikos: MNy. XXXI, 246; vö. Gombocz: MNy. XVIII, 203, Szinnyei: MNy. XXII, 245). Feltűnő, hogy a h. és a fg. alakjai közt határozott — szinte azt mondhatnók, tájnyelvi — elkülönülés mutatkozik, továbbá,

hogy a fg.-beli alakok mutatják a későbbi hangállapotot. — A másik: Beseney*tu* ⌣ fg. Beseneui*tu* hn. 511; vö. 1240 k.: Fyzeg*tu*, 1251—1255: Canisa*tu* (OklSz.) a. m. *-tő* < ősmagyar **tüy*, vö. finn *tyve* (vö. Gombocz: MNy. XVIII, 203, Szinnyei, HB. 42).

7. *ö* hang. — Az *ö* hang megjelenését a XII. század végére, a XIII. század elejére tehetjük. Az első adatot oklevelünk tartalmazza: *Nom*uolou ⌣ fg. *Num*uolou szn. 511. Az *ü*-vel váltakozó *o* Szinnyei (NyK. XLIII, 112), Melich (MNy. XIII, 2) és Gombocz (ÖM. II, 72) szerint kétségtelenül *ö*-t jelöl; vö. 1075/1217: *ordu*ksara, *fold*zuba, 1175/1181: Zederies-*uolg* (OklSz.).

Kétes adatok az *ö* hangra: *Chymotey* ⌣ fg. *Chemotoy* szn. 512. OklSz. (?), Melich: MNy. XIII, 2 helytelenül *Chemotey* alakban közlik és *Csemöteį*-nek értelmezik. Szerintünk nem olvasható *Csimöteį*-nek. Legalább is annyira bizonytalan ez az olvasásmód, amennyire kétes az ó-magyar *Csemete*, *Chymotey* ⌣ fg. *Chemotoy*, *Chemata* neveknek a 'csemete' köznévvel való összefüggése (vö. EtSz. I, 927). Az első szótag *i*-je velaris lehetett (vö. Gombocz: MNy. XVI, 7), tehát nem kell *ö*-nek olvasnunk az *o*-t azért, hogy palatalis hangsort kerekítsünk ki. A fg.-beli alak a képzőben álló *o*-val csak támogatja nézetünket. Azonkívül van e névnek oklevelünkben *Chemata* szn. 510 változata is. A második szótag *á*-ja minden valószínűség szerint *Chimotey* ⌣ fg. *Chemotoy* nevünk ugyanilyen helyzetű *o*-jának zártabb előzője. Hozzátehetjük még, hogy ha a *Csimöteį* olvasást elfogadnók, nagyon sok névben kellene az *o* jelnek *ö* hangértéket tulajdonítanunk: *Chemos* szn. 513, *Chimos* szn. 514. *Chemorog* szn. 510 stb. Ez úgy hisszük, oklevelünk keltezését tekintve nagyon korai volna. — *Hueseos* ⌣ fg. *Huseos* hn. 509. Erdélyi (PRT. X, 424—5) *Hüsös*-nek olvassa. Bár jelentéstanilag helyesnek látszik, és az első szótagbeli *ü* is javallja, mégis kétesnek kell tartanunk ezt az olvasást, mert *ö* tőváltó hangzó 1211 körül nagyon is korai volna (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 196). — Ugyanezen okból valószínűtlennek tartjuk az *Wtod* ⌣ fg. *Vtod* szn. 514 *Ütöd* > *Ötöd* értelmezését (OklSz., Gombocz: MNy. XI, 249: *Ötöd?*). Erdélyi előbb *Utód*-nak (NyK. XXXIV, 415), később *Utod* > *Utad*-nak (PRT. X, 377) olvassa. Ez utóbbit tartjuk valószínűnek. Hogy az *út* szóból képeztek neveket, arra bizonyíték az oklevelünkben szereplő *Vtoy* 504, *Wta* 508 személynév. — Vajjon az *e* vagy *u* jel jelöl-e *ö* hangot, megállapítani nem tudjuk. Tekintve, hogy a hangjelölés nem követi mindig a hangváltozást, föltehetjük, hogy az *e*, illetőleg *u* jel jelölhetett *ö* hangot (vö. Szinnyei: NyK. XLIII, 119 kk., MNy. XIII, 68, XXII, 162).

8. *e* hangok. — Az Árpád-kori négyféle *e* hang: *ë*, *ę̄*, *ę́*, *ę̄́* jelölésében oklevelünk semmi különbséget sem tesz. A zárt és nyílt, hosszú és rövid *e* hangokat egyformán *e* jellel jelöli. —

Az ę̂ hang kimutatható a latin *Petrus* név származékaiban. A vulg. latinságban ugyanis a név első szótagjának ę̂ volt a magánhangzója (vö. Szinnyei: MNy. XXII, 161, Fludorovits: MNy. XXVI, 119); vö. *Peter* ⌣ fg. *Petur* szn. 504, *Pet* szn. 503, 504, 507, 513, 514, *Peth* szn. 505. Ugyancsak ez a hang szerepel a *Het* ⌣ fg. *Heteh* szn. 508 szóban.

Az *e* hangokkal kapcsolatban merül fel oklevelünk egyik legproblematikusabb sajátsága, a szóvégi *-eh* hangkapcsolat kérdése. A kérdés sarkpontja, vajjon etimológikusnak tekintendő-e a *h* ezen hangkapcsolatban, vagy csak helyesírási elemnek, és ha ez utóbbinak, van-e valamilyen helyesírásbeli funkciója, hosszúságjelölő szerepe (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 195). Okleveleinkben szóvégi *-eh* hangkapcsolatot csak szórványosan találunk: Konst. Porph.: ἱέλεχ, ἐζέλεχ | 1055: *meneh* | 1138/1329: *Besenehdi, Wieteh, Weiteh.* Ebben az oklevélben szó belsejében és szó végén 11 esetben fordul elő, mindegyik esetben etimológikus a *h* (vö. Szabó Dénes: MNy. XXXIII, 100) | 1171: terram in *Kesceh* a. m. *Kesző.* Honnan van az, hogy 1211-ben egyszerre az *-eh* hangkapcsolatnak tömeges előfordulásával találjuk magunkat szemben?

Első pillanatra az látszanék természetesnek, hogy a kérdés megoldását az oklevél helyesírása alapján kíséreljük meg. Kiindulópontul kínálkozhatnék az a körülmény, hogy körülbelül 15 esetben a fg. *-eh* kapcsolata helyén a h.-ban *-e* áll: fg. *Peteh* ⌣ h. *Pete* szn. 513 | fg. *Medueh* ⌣ h. *Medue* szn. 513 | fg. *Dehmeh* ⌣ h. *Deme* szn. 513 | fg. *Zeleh* ⌣ h. *Zele* szn. 514 stb. Nem bizonyíték-e ez a *h* jel minden funkció nélküli ortografikus volta mellett? Egyes esetekben talán, azonban általánosságban nem, mert sok esetben a *h* jel nyilvánvalóan etimológikus, így: fg. *Feketeh* ⌣ h. *Feketeu* szn. 509 | *Zenteh* szn. 509, 512, de *Zenteu* szn. 514. A *h* jelnek az elmaradása jórészben annak a bizonytalanságnak tulajdonítható, melyet ennek a jelnek használatában már eddig is megfigyelhettünk. Célravezetőbbnek igérkezik tehát, ha nem a helyesírásból indulunk ki, hanem a szóbanforgó nevek csoportosításával próbáljuk megállapítani a *h* szerepét és következésképen az *-eh* hangkapcsolat hangértékét. Négy ilyen csoportot különböztethetünk meg:

A) Az *-eh* hangkapcsolat az *-ő* deverbalis névszóképző előzője, a *h* tehát etimológikus a következő nevekben: *Fedeh* hn. 512 (NyH.[7] 84) | *Quereh* szn. 512, vö. *Kereu* uo. (vö. Jakubovich: MNy. XVIII, 164, Kniezsa: MNy. XXIV, 195) | *Elleh* szn. 510 (vö. Melich: NyK. XLIV, 366, MNy. X, 152, Jakubovich i. h.) | *Nereh* szn. 510 (vö. Pais: MNy. XVIII, 33) | *Medeh* szn. 512 (vö. Pais: MNy. XXV, 345) | *Kuteh* szn. 506: talán *kötő;* vö. 1138/1329: *Kuteles* szn. (MNy. XXXII, 133), 1444: Johannes *keutheu* (OklSz.).

B) Az *-eh* hangkapcsolatra végződő nevek jelentős részénél a finnugor *-ey* kicsinyítő magyar fejlődésével vehetjük azonosnak az *-eh*-t (vö. Szinnyei, NyH.[7] 97, Pais: MNy. XVII, 160). Itt tehát, mint az előbbi csoportban is, a *h* etimológikus: *Heteh* szn. 515, fg. *Heteh* ⌣ h. *Het* szn. 508 (vö. Pais: MNy. XXIX, 40) | *Beneh* szn. 505, fg. *Beneh* ⌣ h. *Bene* szn. 514, 515 | *Zenteh* szn. 509, 512, vö. *Zenteu* szn. 514 | fg. *Feketeh* ⌣ h. *Feketeu* szn. 509 | *Petheh* ⌣ fg. *Pehteh* szn. 516, fg. *Peteh* ⌣ h. *Pete* szn. 513 | *Kesseh* szn. 514, vö. 1171: villa *Kesceh* a. m. *Kesző* (ÓMOlv. 47).

C) A harmadik csoportba sorozhatjuk azokat a neveket, amelyekben az *-eh* hangkapcsolat az *-ei* kicsinyítő változatának tekinthető. Föltehetjük, hogy itt a *h* jelnek csak ortografikus szerepe van és talán hosszúságot jelöl (vö.: Pais: MNy. XVIII, 28, NyK. XLIV, 326; Kniezsa: MNy. XXIV, 195). Ilyenek: *Kysideh* szn. 503 (Pais: MNy. XVIII, 28) | *Zemeh* szn. 505, 507, *Semech*(!) szn. 507 (UA. i. h.) | *Thetemeh* ⌣ fg. *Tetehmeh* szn. 512 (ua. i. h.) | *Vseh* szn. 512 (ua. i. h. 30) | *Keueh* szn. 505; vö. *Keneh* ⌣ fg. *Keueh* szn. 504, *Keue* ⌣ fg. *Keneh* szn. 508 (ua. i. h. 33) | *Vteh* szn. 512 a. m. *öté* (ua. i. h. 97) | *Vreh* szn. 511 (ua. i. h. 99) és talán *Heteh* szn. 515 (vö. *Etey* szn. 514, de l. az előbbi csoportot). Ide tartozik még az *Endereh* szn. 513, *Endreh* ⌣ fg. *Endereh* szn. 514, valamint a *Jureh* szn. 514. Mindkettő szláv jövevény: < szláv *Andrej*, illetőleg *Juraj:* latin *Georgius*. A szóvégi diftongus az *-ei* kicsinyítővel azonosan alakult (vö. Pais: NyK. XLIV, 326).

D) Ugyanilyen szerepet tölthet he az *-eh* hangkapcsolat *h*-ja a 3. személyű birtokos személyrag után: fg. Apat*feereh* ⌣ h. Appat*feereh* hn. 508 | Var*feereh* hn. 508 | Zoua*feereh* hn. 508 | Ban*riuueh* hn. 511 | Zolocos*tueh* hn. 511 | Horoz*cueh* hn. 516 | Cucen *Hereh* hn. 509 | Feket*hereh* hn. 509 | fg. Ludos *Hereh* ⌣ h. Ludos *Here* hn. 509 | fg. Sebus *Gueldegueh* ⌣ h. Sebus *Gueldeguh* hn. 509 a. m. „Sebes *Köldöke*".

A *h*-nak hosszúságot jelölő szerepe azonban nagyon kérdéses. Nincs arra adatunk, hogy a *h* szó belsejében is hosszúságot jelöl. Pedig csak ebben az esetben állíthatnók valószínűséggel, hogy a C) és D) csoport neveiben a hosszúság jele (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 195). Mivel a hangjelölés nem követi szorosan nyomon a hangváltozást, föltehetjük, hogy az *-eh* hangkapcsolat az A) és B) csoportban fölsorolt nevekben *eü* kettőshangzót is jelölt. A *h* jel használatában mutatkozó bizonytalanság pedig azt teszi valószínűvé, hogy az esetek egy részében a *h* minden jelentőség nélküli. Ilyennek kell tartanunk a *h*-t kettőshangzók után is: fg. Ozou*feuh* ⌣ h. Ozou*feu* hn. 505 | *Therteuh* ⌣ fg. *Terteuh* szn. 514 | *Ituuh* hn. 516 | Keurus*tuuh* hn. 516 és talán Hagmas*tuh* ⌣ fg. Hagimas*tuh* hn.

510, bár itt a *h* γ jeleként is állhat (vö. KNIEZSA: MNy. XXIV, 195).

Vizsgálatunk eredménye tehát az, hogy az *-eh* hangértéke lehet *eh*, *eu̯*, *é* vagy csak egyszerűen *e*.

II. Kettőshangzók.

1. *au̯* > *ou̯* hang. — Oklevelünkben találjuk a legutolsó *au* kettőshangzós alakokat (vö.: JAKUBOVICH: MNy. XIX, 80; GOMBOCZ, ÖM. II, 84). Az *-ó* deverbalis névszóképző, illetőleg kicsinyítőképző még *-au̯* alakban jelentkezik a következő nevekben: *Varau* ⌒ fg. *Varou* szn. 515 | fg. *Varau* ⌒ h. *Warou* szn. 505 | *Moglau* szn. 503 | fg. *Chomozlau* ⌒ h. *Chomoslou* szn. 514 (vö. PAIS: MNy. XVIII, 98), illetőleg *Wardau* szn. 503 | *Summorav* ⌒ fg. *Summorau* szn. 504. Ugyancsak *au̯*-t találunk még a következő idegen: latin és szláv eredetű nevekben: *Mauruz* szn. 506 | fg. *Pausa* ⌒ h. *Pousa* (a fg.-ban egy eset kivételével mindig *au*-val!) szn. 503, 505 (kétszer), 506, 507, 508, 511, 515 | *Pauca* szn. 504, fg. *Pauca* ⌒ h. *Pouca* szn. 504 | *Micolaus* szn. 510, 513, *Micolaus* ⌒ fg. *Miclous* szn. 515, fg. *Micolaus* ⌒ h. *Nicolai* szn. 507 | *Yroslau*, *Yroslou* ⌒ fg. *Yroslau* szn. 507. Megjegyzendő, hogy míg okleveleink késői *au̯* kettőshangzós szavai többnyire idegen, szláv eredetűek (vö. JAKUBOVICH i. h. 79), addig oklevelünkben elég nagy számban található *au* a magyar szókészlethez tartozó szavakban is. Az *au* írásmódnak épenúgy, mint az *eh*-nek oka lehet az áthagyományozás (vö. MIKOS: MNy. XXXI, 300).

Az *au̯* > *ou̯* elhasonulására is találunk példát oklevelünkben. Ilyenek: *Bureu*ohul hn. 511; ősmagyar **buraγu*, **buraγ* < bolgár-török **buraγu* (vö. GOMBOCZ, BTLw. 51) > **burau* > *burou* > *bureu* (vö.: GOMBOCZ, ÖM. II, 84; HORGER: MNy. IX, 111; SZINNYEI, HB. 43; KRÄUTER: MNy. IX, 24). — *Huceh* szn. 504, *Huseh* szn. 511. Ezekben az *ou̯*-ból elhasonulással keletkezett *eu̯* (vö. 1095/XIII. század: *huzeu* brazda, 1270: *Huzev*heg OklSz.) *eu̯* > *ei̯* fokon át *é*-vé lett (vö.: HORGER i. h. 113; SZINNYEI i. h. 43; GOMBOCZ i. h. 59).

2. *eu̯* hang. — Feltűnően sok esetben még *eh* alakban találjuk. Az *eh* tekinthető pusztán az írásmód áthagyományozásának is (l. az *e* és *au̯* hangoknál). Néha az *eu̯* *ei̯*-vel váltakozik: *Beseneytu* ⌒ fg. *Beseneuitu* hn. 511 | *Keseu* ⌒ fg. *Resey* szn. 504; az *R* valószínűleg elírás *K* helyett, vö. h. *Kezed* ⌒ fg. *Rezet* szn. 505 (vö. GOMBOCZ, ÖM. II, 84).

3. *oi̯*, *ei̯* kettőshangzók. — Az *oi̯* kettőshangzós alakok közül említésre méltó *Bolosoy* és *Matoy*. Az *oi̯* ezekben *ei̯*-vel váltakozik: *Bolosoy* szn. 504, 512, 513 ⌒ *Bolosey* 506, fg. *Bolosey* 512 | *Mathoy* szn. 510, 511 kétszer, 512, fg. *Matoy* 503 ⌒ *Matey* 503, 513. Föltéve, hogy az *ei* végződés az eredeti

(vö. szláv *Matej*, *Blažej*), illeszkedéssel van dolgunk (vö. Pais: NyK. XLIV, 328 kk.).

Az *ëi* > *éi* > *é* fejlődés szempontjából értékes adatok oklevelünkben: *Keyci* szn. 515, de *Kecu* hn. 505. Az utóbbi az első adat az *é*-s hangalakra, nem 1240 k.: *Kec* (vö. Gombocz, ÖM. II, 86). — *Beyd* szn. 503, *Beid* szn. 504, de *Bed* 510, *Bedh* 505 (vö. Pais: MNy. XVIII, 99, MNy. XXIII, 506). — *Veynus* szn. 509, de *Venes* ⌣ fg. *Venehs* szn. 512. Kétséges, vajjon ez a két utóbbi név összefügg-e egymással (OklSz., Pais: MNy. XVIII, 30). Gombocz szerint (ÖM. II, 86) *Veynus* a szláv *Venceslav* becéző alakja. Ha azonban Melichhel azt tartjuk, hogy a mai *Vének* helységnév ó-magyar *Veinik* alakja a *vén* ó-magyar *vein* szavunk *-k* kicsinyítőképzős alakja, föltehetjük, hogy a *vén* < *vein* szóból *-s* kicsinyítővel is képeztek nevet (vö. Melich, HonfMg. 241), és akkor a *Veynus* és *Venes* név azonos.

4. *üü̯* hang. — Figyelmet érdemlő adatok: *Tuus* olv. *tüü̯s* szn. 505 (vö. *Tuet* szn. 507), Keurus*tuuh* hn. 516 (vö. finn *tyve*, cser. *tüŋ* NyH.[7] 25, 48). A Keurus*tuuh* hn.-ben a *h* minden jelentőség nélküli. Ha a Hagmas*tuh* ⌣ fg. Hagimas*tuh* hn.-ben a *h* *γ*-nak tartható is, ebben a névben semmiképen sem tekinthető annak, hisz az *üü̯* kettőshangzó félhangzója a *γ* > *ü* fejlődés megtörténtére utal. — *Huus* ⌣ fg. *Huuus* szn. 512, *Huus* szn. 512. A fg.-beli *Huuus*, melyet az OklSz. *hűvös* (?)-nek értelmez, minden valószínűség szerint íráshiba (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 260). Itt említjük meg a *Hiusud* szn.-et 505, amely a *hős* szó *-d* képzős származéka, és tőszótagjában a korábbi *iü̯* kettőshangzót mutatja (vö.: Réthei Prikkel M.: Szily-Emlék 55; Mark: MNy. XXIV, 88; Melich: MNy. XXVII, 92). — *Vus*, *Wus* szn. 514, 515; vö. *Ws* szn. 504, 505, *Vsud* ⌣ fg. *Vssud* szn. 514, *Vseh* szn. 512. Horger (MNy. XXIV, 207) szerint kétséges, hogy az *Vus*, *Wus* név összefügg-e az *ős* < ómagyar *üs*, *es*, *is* szavunkkal. Ha *ős*-nek értelmezzük, akkor *ős* szavunk legrégibb magyar alakjául kettőshangzós **iü̯s* alakot kell felvennünk. Ennek azonban ellentmondanak a rokonnyelvi adatok: finn *isä*, cser. *iza*, md. *oťše* (NyH.[7] 140). Tehát vagy *üs*-nek olvasandók a kérdéses nevek, vagy ha mégis *üü̯s*-nek, aligha függhetnek össze az *Ws* stb. nevekkel. Azonban oklevelünk inkább Pais (MNy. XXIV, 92) nézetét támogatja, mely szerint az *Vus* és *Vs*, továbbá a mi oklevelünkben elő nem forduló, de egyébként gyakori *Euse* alakok összetartoznak. A fg.-ban ugyanis *Vs*-t találunk, akkor, amikor a h.-ban *Vus* áll és megfordítva; vö. *Vus* ⌣ fg. *Vs* 515, *Ws* ⌣ fg. *Vus* 504 kétszer, *Ws* ⌣ fg. *Vus* 505. Ez az írásban jelentkező feltűnő ingadozás aligha magyarázható mással, mint azzal, hogy az *üs*, *es*, *is* szónak *üü̯* kettőshangzós alakjai is voltak.

III. Magánhangzóváltozások.

A magyar nyelvet jellemző magánhangzó-összhanggal kapcsolatos jelenségeket ebben foglaljuk össze: oklevelünk meglehetősen kiegyenlítődött állapotot mutat. A nagy számban jelentkező illeszkedett alakok közül a következőket említjük meg:

Előrehatók. — A latin *ā* magashangú szavakban illeszkedik (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 51): *Christien* szn. 515 < latin *Christianus* | *Kylien* szn. 513, 515 < latin *Chilianus* | *Semeien* ⌣ fg. *Simien* szn. 505, *Symien* ⌣ fg. *Simian* szn. 513, *Symien* szn. 515 < *Simianus* < latin *Simeon* (vö. Karácsonyi: MNy. IV, 125, Fludorovits i. h. 199) | fg. *Elies* szn. 510, *Illie* szn. 515 < latin *Elias*. Előrehatható illeszkedéssel van dolgunk a *Mouroz* 504, *Mauruz*, *Mourus* 506 nevekben, ha a latin *Mauritius*-ból származtatjuk őket (vö. Fludorovits: MNy. XXVI, 198, 277, de l. Helyesírás: *ts* affricata), továbbá ezekben: *Micsee* ⌣ fg. *Micussa*, *Bolosoy*, *Matoy* (l. az *oi* kettőshangzónál) | stb.

Hátrahatók. — *Neurenche* szn. 510, *Leurench* szn. 505 < ó-magyar *Laurenc* < latin *Laurentius* (vö. Melich: MNy. XVIII, 188, Fludorovits i. h. 198) | *Endereh* ⌣ fg. *Endreh* szn. 514, *Endereh* szn. 513 < szláv *Andrej* (vö. Pais: NyK. XLIV, 328, Melich: MNy. VI, 157) | *Mohal* szn. 504 < *Mihal* szn. 504 < egyh. latin *Michael* (vö. Fludorovits i. h. 286) | *Simigiensis* hn. 512; csak latin alakokban fordul elő a *Somogy* név *Simig* változata: a tőszótag *i*-je hátraható illeszkedéssel keletkezett *Sumig*-ból (vö. Horger: FE. IX, 42). — Nem történt még meg az illeszkedés a *Milost* 504, 505 névben és ezekben: *Budrigensem* hn. 517, *vdornici*, *vdornicy* 503 stb. A palatalis hangrendű nevekhez az *-a*, illetőleg *-sa* kicsinyítőképző szintén nem illeszkedett formában járul: *Thexa* szn. 513, de *Texe* 511 | *Tyza* ⌣ fg. *Tize* szn. 515 | *Leusa* szn. 504 (vö. Melich: MNy. XVIII, 188) stb. (vö. Melich: MNy. X, 153—4, Pais: MNy. XXX, 110).

Elhasonult alakok: *Cenadiensibus* hn. 509 kétszer; vö. 1086/XIII. század: *Sunadi*, 1166: *chunadiensi* (vö. Gombocz, ÖM. II, 90, EtSz. I, 838) | *Cepou* ⌣ fg. *Chepov* szn. 506. Ezt a nevet, azt hisszük, azonosíthatjuk az 1213, illetőleg 1228-ban előforduló *Chopov* a. m. *csapó* névvel (OklSz., Wenzel, ÁUO. VI, 359, 463), tehát elhasonulással állunk szemben. Ide tartoznak még *Bureuohul* hn. 511 és *Huceh* szn. 504, *Huseh* szn. 511 (l. az *ou* kettőshangzónál).

IV. Mássalhangzók.

A mássalhangzók közül az ó-magyarban még előforduló *χ* és *γ* hanggal foglalkozunk.

1. *χ* hang. — Oklevelünk keltezését figyelembe véve alig néhány esetben várhatunk *χ* hangot. Bár a *ch* jel nem mindig jelöl *χ* hangot és a *h h*-t (vö. Kniezsa: MNy. XXIV, 325), különösen oklevelünkben nem, mégis föltehetjük, hogy az idevágó esetek nagyobb részében a *ch*-nak *χ* a hangértéke. Természetesen a *h* is előfordulhat a *χ* hang jeleként. *χ* hang szerepel a következő nevekben: *Bichoriensem* hn. 517; vö. *Bihor* szn. 510 (vö. EtSz. I, 398, Melich, HonfMg. 224) | *Thichon* hn. 502, *Tychon* hn. 503, *Tichon* szn. 505 < nyug. szláv *Tichoň* (vö. Melich, HonfMg. 400) | fg. *Chusweth* ⌣ h. *Cysveth* szn. 515 (vö. Kniezsa i. h. 325) | *Michal* ⌣ fg. *Mihal* szn. 515; gyakori név, de a *ch*-val írt alak igen ritkán fordul elő (vö.: Melich: NyK. XLIV, 342, HonfMg. 275; Fludorovits: MNy. XXVI, 286). Ugyancsak *χ* tehető fel az ősmagyar **bichti* ⌣ **bechti* (vö. EtSz. *böjt* al.) szó személynévi származékainak *ht* hangkapcsolatában: *Buhte* szn. 503, 505, *Buhte* ⌣ fg. *Buhteke* szn. 510, *Buhtuke* szn. 504 kétszer, *Buhtus* szn. 503, 505 (vö. Melich: NyK. XLIV, 343, MNy. II, 56).

2. *γ* hang. — Föltéve, hogy a szóvégi *-eh* hangkapcsolatban az eseteknek legalább felerészében a *h γ*-nak tekinthető, szokatlanul nagy számban jelentkezik. Ezeken az eseteken kívül *γ* hangot találunk még szó belsejében az *-aha-* (< *-aγa-*), illetőleg *-ohu-* (<*-ahu-*<*-aγu-*) hangkapcsolatokban. Ilyenek: fg. *Bahachiensibus* ⌣ h. *Bachiensibus* hn. 510 (vö.: Melich: NyK. XXXIV, 134, XLIV, 342; Gombocz: MNy. XX, 74, ÖM. II, 93; Horger: MNy. IX, 113) | fg. *Zaharegi* ⌣ h. *Žaar*hegy hn. 514; vö. 1109: Σαγάρβρυεν (vö.: Melich: NyK. XXXIV, 135; Gombocz i. h.-ek; Pais, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 19 kk.) | *Bureuohul* hn. 509 (vö. Gombocz, BTLw. 169, MNy. XX, 174, ÖM. II, 93; Horger i. h.). Szó végén, illetőleg tővéghangzó előtt *γ* áll a *Zulehu* a. m. *szőlő?* szn.-ben 514 < bolgár-török **sidläγ* (vö. Gombocz, BTLw. 171), továbbá a *Nuch* ⌣ fg. *Nuchu*, *Nuhu*, *Nuuhu* a. m. *nyű?* szn.-ben 515 (vö. osztják *ńiŋk*, vogul *ńiŋk* NyH.[7] 144) (vö.: Melich: NyK. XXXIV, 146; Kniezsa: MNy. XXIV, 325; Mikos: MNy. XXXI, 290). A fg. *Nuhzou* ⌣ h. *Niuizou* szn. 514 szokatlan helyzetű *h*-ja is valószínűleg ide sorozandó (vö. Kniezsa i. h.).

V. Mássalhangzóváltozások.

A mássalhangzókkal kapcsolatos fontosabb hangváltozásokat a következőkben foglaljuk össze:

1. *γ* > *v*: *Wlues* szn. 505, 507; bolgár-török **iläγ* (Gombocz, BTLw. 111) > ó-magyar **ileγ*, analógiás tővéghangzóval **ileγe-* > **ilγe-* > *ülve-* (vö. Szinnyei, HB. 29). — *Tjuan* ⌣ fg. *Tiuan* szn. 508 | *Thiuan* szn. 510, 511 | *Tiuan* ⌣ fg. *Tiwan*

szn. 515 < besenyő **Tyγan* vagy **Tywan;* vö. kacsinc *Tyγan* (vö. Gombocz: MNy. IX, 248).

2. A) *v, u̯* > *ø: Rodoan* szn. 509 < cseh, lengyel *Radovan, Radowan,* szerb *Radovan* (vö.: Melich, SzlJöv. I, 2: 125—6; Gombocz: Klebelsberg-Emlék 160) | *Ruozlicou* ⌣ fg. *Rouozlicou* hn. 508 | *Maogy* ⌣ fg. *Mauogi* szn. 505 (a h.-beli alak valószínűleg csak íráshiba) | *Soruld* szn. 503, de *Soruold* szn. 505 (vö. Mikos: MNy. XXXI, 294). — B) *ü̯* > *ø: Kyeiensem* hn. 517, *Cuest* hn. 504, 508 kétszer, *Cuet* szn. 504 <: *kő* | *Tuet* szn. 505 <: *tő* (vö. *Tuus* szn. 505) | stb.

3. Hasonulás: Előreható: *Bortolon* szn. 505 < egyh. latin *Bartholomaeus.* — Hátraható: fg. *Santo* ⌣ h. *Samthou* hn. 516 | *Corrad* < latin *Conradus.* — Talán a hasonulás jelenségéhez kapcsolható a kicsinyítő *-d*-nek *-t*-vel való váltakozása. Ennek a váltakozásnak Pais (MNy. XII, 366) szerint az az oka, hogy a *-d* főleg *s* és *sz* előtt a zöngétlen réshangok hatására zöngétlenedik: *Cuest* hn. 504, 508 kétszer | *Forcost* szn. 504, 511 | fg. *Gunuzt* ⌣ h. *Gunuzd* szn. 514, — és ez a zöngétlenedés átterjed olyan esetekre is, ahol nincsen zöngétlenítő spirans: *Cusit* szn. 504, 505, 507, 517, 506 ⌣ fg. *Cusid* | fg. *Moncut* ⌣ h. *Moncud* szn. 505 | *Sombot* szn. 507 ⌣ *Sombod* szn. 505, *Sombot* ⌣ fg. *Sombod* szn. 504, *Sombot* ⌣ fg. *Sombod* szn. 508 | *Hogut* ⌣ fg. *Hogiud* szn. 512 | fg. *Sikit* ⌣ h. *Siquid* szn. 503 | *Forcot* szn. 504 ⌣ *Forcud* szn. 504 | *Zolgat* szn. 505 ⌣ *Zolcad* szn. 505 | fg. *Cenkut* ⌣ h, *Chenkud* szn. 508 | *Figuth* ⌣ fg. *Figud* szn. 513 | fg. *Rezet* ⌣ h. *Kezed* szn. 505 | *Cubot* ⌣ fg. *Cubod* szn. 504 | fg. *Zongut* ⌣ h. *Zongud* szn. 515. Szinnyei (NyK. XLIV, 469) szerint pedig az eredeti *-di* képző magánhangzója vált zöngétlenné, és ez a változás vonta maga után a *-d* zöngétlenedését. Az előbbi esetben, legalább is a változás megindulásánál (vö. *Cuest* stb.), előreható, az utóbbiban hátraható hasonulással van dolgunk (vö.: Melich: MNy. XXIV, 336, HonfMg. 48; Jakubovich: MNy. XIX, 87).

Oklevelünk adatai jogosultá teszik azt a feltevést is, hogy a *-d* kicsinyítő mellett jelentkező *-t* nem ejtési, hanem jelölési sajátság, nem hangváltozás eredménye vagy önálló eredetű képző (vö.: Juhász: MNy. XXXII, 224; Györke: MNy. XXXIII, 244), hanem csak helyesírási jelenség. A föntebbi felsorolás adatait tüzetesebben megvizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy a *-d* és *-t* alkalmazásában semmiféle határozott elkülönülés sincs. Ugyanazok a nevek egyszer *d*-vel, máskor *t*-vel állnak; azt sem lehet mondanunk, hogy a fg. *d*-vel írt adatainak a h.-ban *t*-s alakok felelnek meg vagy megfordítva, mert a h.-ban is meg a fg.-ban is külön-külön hol *t*-vel, hol *d*-vel találjuk írva a kérdéses neveket. Már pedig ha a *t* ejtési sajátság volna, akkor némi szabályszerűséget várnánk a jelentkezésében. Kniezsa valószínűnek tartja, hogy az

st csak jelölési sajátság volt (MNy. XXIX, 157). Ha az *st*-ről, amit Pais szerint a *d* > *t* fejlődés kiindulópontjának kell tekintenünk, feltehető az, hogy csak jelölési sajátság, akkor méginkább áll ez arról a *t*-ről, amely magánhangzó után állt.

Az ellentétes jelenségre is találunk példát, azaz a *t* > *d* változásra: *Hyduand* ⌣ fg. *Hituand* szn. 505 | *Hosued* szn. 508, vö. *Cysveth* ⌣ fg. *Chusweth* szn. 515. Az elsőben a *t* > *d* változás tekinthető ugyan hátraható hasonulásnak, a második adat *d*-je azonban aligha magyarázható zöngüléssel, aminthogy ennek a névnek a *húsvét* szóval való összefüggése is nagyon kétes. Nevezetesen bajosan magyarázható meg az első szótag *ó*-ja: *ú* > *ó* változás? vö. 1193: *Ojvduor* (vö. Mikos: MNy. XXXI, 291).

4. Elhasonulás: *r—r* > *r—l:* Kfn. *mordaere* (vö.: Lumtzer—Melich, 183; Szinnyei: NyK. XLII, 4; Karácsonyi: MNy. XXIII, 195; Petz: MNy. XXIII, 143) > *Mordar* szn. 505 > *Mordal* szn. 510. Nem történt még meg az *n* — *n* > *n* — *l* elhasonulás a *Lengen* szn.-ben 509.

5. Palatalisatio: *d* > *gy: Fuzegy* hn. 512 < *Füzed* (vö. Pais: MNy. VII, 168, VIII, 301, XII, 79); bár az sincs kizárva, hogy a *gy*-s alak az eredetibb (vö. Melich: MNy. VI, 156); sőt az is lehetséges hogy a *-d* képzőtől független, de azonos funkciójú önálló képző a *-gy* (vö. Györke: MNy. XXXVI, 34 kk.). Ilyenek még oklevelünkben *Simigiensis* hn. 512 (vö.: Szarvas: Nyr. XI, 235; Szamota: NyK. XXV, 152; TMNy. 556; Losonczi: NyK. XLVI, 278; Mikos: MNy. XXXI, 295; Györke: MNy. XXXVI, 37). | *Tulgus*foca hn. 510 (vö. *Tulus*focca ⌣ fg. -foca hn. 510) a. m. *tölgyes*foka (vö.: Zolnai: MNy. III, 281; Pais: MNy. XXX, 104; Györke: MNy. XXXVI, 38). — *Feguueres* szn. 504 < kfn. **vehdwer* (vö. Thienemann: UJb. II, 95, Gombocz, ÖM. II, 97).

6. Zöngésülés: *k* > *g: Bigachiensibus* hn. 508, de *Bychachi* ⌣ fg. *Bicaci* hn. 512, *Bychachi* ⌣ fg. *Biccaci* hn. 513 a. m. *Bikács* Tolna m. — *Budrigensem* hn. 517 < **budrik;* vö. *Budruc* ⌣ fg. *Bodrug* hn. 510. Itt a *-k*, *-g* kicsinyítőképző (vö. NyH.[7] 92, Melich, HonfMg. 149—50). — Ugyancsak a *-k* kicsinyítő zöngésülésével állunk szemben minden valószínűség szerint a *Belenig* ⌣ fg. *Belehnig* személynévnél 505; vö. *Belenic* szn. 507 (vö.: Gombocz: MNy. XII, 281—5; Melich, HonfMg. 240; Bátky: FE. VI, 235).

7. Affricatio: *s* > *cs: Chenadiensi* szn. 509 kétszer; vö. 1163: *Sunadiensis*, 1086 XIII. század: *Sunadi* (vö. EtSz. I, 838). És talán *Olcod* ⌣ fg. *Olchod* szn. 505 < eredetibb **Olsoud* (l. az *ó* hangnál).

Megemlítendő még az *l* — *n* > *n* — *n* változásra *Leurench*

szn. 515 > *Neurenche* szn. 510 (vö. MELICH: MNy. IV, 17, XVIII, 188).

*

Összefoglalás.

1. Illabialis *á* még szép számban jelentkezik oklevelünkben. Azonban jórészt assimilatiós hatásnak tulajdonítható megmaradása (vö. *Balatin, Farcasio, Wayad* stb.). Ott, ahol ilyen hatás nem volt, az *á* > *o* változás szinte kivétel nélkül megtörtént. Az *a—á* hangviszony alakulására oklevelünk számos példával szolgál.

2. Az *u* > *o* változás meglehetősen előrehaladott álapotot mutat, kivéve a szóvégi *-us, -un, -ud* kapcsolatokat, bár ezekben is sokszor fölváltotta már az *u*-t az *o*. Aránylag nagy számban fordul elő az *o̯* hang. Kétes adatokat is figyelembe véve: hétszer. Az 1193. évi egyetlen *aldo*cut adat után ez viszonylagos gyakoriságra vall.

3. Figyelemreméltó a *Homu*holm szó kettőshangzóból fejlődött *u̯* hangjával.

4. Az *i* hanggal kapcsolatban felmerül az ó-magyar nyelvjárások problémája. Ilyen szempontból oklevelünk még tüzetesebb vizsgálatot igényel. — Az *i* > *u* > *o* hangfejlődés az *u* fokon áll; elvétve még *i*-s alakokat is találunk (vö. *Bolotin* stb.). Korai hangállapot szempontjából figyelemre méltók: *Feneres, Pentec* stb.

5. Oklevelünkben jelentkezik először az *ö* hang; vö. *Nomuolou*.

6. Feltűnő az *-eh* hangkapcsolat gyakorisága. Erősen kidomborítja oklevelünk konzervatív jellegét. Egyes esetekben jelölési sajátságnak is tekinthető.

7. Aránylag gyakori az *au̯* kettőshangzó. Alkalmasint összefügg gyakorisága az *-eh* tömeges előfordulásával. — Az *ëi* > *éi* > *é* fejlődés szempontjából értékes adatok *Kecu, Bed, Venes*. — Az *Vus, Wus* nevek oklevelünk tanúsága szerint az *ős* szó ó-magyar változatának tekintendők.

8. A magánhangzó-összhang szempontjából oklevelünk aránylag kiegyenlítődött állapotot mutat; vö. *Kilien, Christien, Leurench* stb.

9. A mássalhangzók közt még szép számmal találunk *χ* és *γ* hangokat. Egyéb mássalhangzós jelenségek közül figyelemreméltó a kicsinyítő *-d* és *-t* váltakozása, amely oklevelünk adatai alapján tisztán helyesírási jelenségnek is tekinthető.

Hangtani téren nincs olyan arányú eltérés a h. és a fg. közt, mint helyesírási tekintetben. Itt-ott a fg.-ban mutatkozik ugyan az újabb hangalak: fg. *Santo* ⌒ h. *Zamthou*, fg. *Keseru* ⌒ h. *Kesereu*, fg. *Feneres* ⌒ h. *Fenerus* stb., általában azonban a fg.

hangállapota a régibb. Egyébként mind a fg., mind a h. hangállománya a XII—XIII. század fordulója körüli hangállapotot mutatja, a HB. korának hangállapotát. Néha kissé konzervatívnak látszik ugyan, néha meglepően korai új alakokat találunk, ez azonban megmagyarázható az oklevélnek egyedülálló nagy anyagával. Nagyobb anyag szélesebb és változatosabb képet nyújt a nyelv állapotáról, mint a kisebb, szegényebb.

TARTALOM

Lap

Bevezetés 3

Az oklevél helyesírása 5

I. Magánhangzók 5
II. Kettőshangzók 7
III. Mássalhangzók 7
IV. Affricaták 12
*Összefoglalás 13

Hangtani sajátságok 15

I. Magánhangzók 15
II. Kettősmagánhangzók 27
III. Magánhangzóváltozások 29
IV. Mássalhangzók 29
V. Mássalhangzóváltozások 30
*Összefoglalás 33

Kiadásért felelős: Gácser Imre.

36.713. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)